

Ўлмас УМАРБЕКОВ

АРИЗАСИГА ҚУРА

Икки парда, олти кўринишли драма

ИШТИРОК ЭТУВЧИЛАР:

Қудрат Ботирович Ботиров — металл-конструкция заводлари бирлашмасининг бош директори, 57—58 ёшларда.

Зухра Содиқовна Ботирова — унинг хотини, тарих фанлари доктори, 53—54 ёшларда.

Шухрат Ботиров — уларнинг ўғли, медик-аспирант, 26—27 ёшларда.

Зумрад Ботирова — уларнинг қизи, охириги курс студенти, 22—23 ёшларда.

Шариф Раҳимович Раҳимов — область партия комитетининг биринчи секретари, 57—58 ёшларда.

Улфат Раҳимова — унинг хотини, 52—53 ёшларда.

Обиджон — Зухра Содиқовнанинг укаси, 40—45 ёшларда.

Элёр — Зумраднинг қаллиғи, 24—25 ёшларда.

Бегона киши — 55—60 ёшларда.

Бирлашма таъминот бошлиғи.

Бирлашма административ-хўжалик бошлиғи.

Биринчи киши.

Иккинчи киши.

Учинчи киши.

Тўртинчи киши.

Бешинчи киши.

Олтинчи киши.

Мўйсафид.

Биринчи гўрков.

Иккинчи гўрков.

Воқеа шу кунларда юз беради.

БИРИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ ҚУРИНИШ

Юпқа парда осилган саҳна қабристонни эслатади. Парда орқасида бошларини эгган одамлар туришибди. Ёшлар, кексалар, эркаклар, аёллар... Область партия комитетининг биринчи секретари Шариф Раҳимов нутқ сўзлаяпти.

Раҳимов. Мен шуни алоҳида таъкидлаб ўтишим керакки, Қудрат Ботирович Ботиров бутун умрини халққа, Ватанга бағишлаган одам эди. У партиянинг ҳақиқий солдати эди. Партия уни қандай оғир вазифага юбормасин, ҳамма ерда у ақли ва билимини, тажрибасини ва юрак қўрнини бугунимиз кечадан, эртамиз бугунимиздан яхши бўлишига сарфлади. Қудрат Ботирович ўз меҳнат фаолиятини жуда эрта бошлади. Комсомол даъвати билан ўн етти ёшида Катта Фарғона канали қурилишига борди. Ёш йигит улкан халқ қурилишида Ватанимизнинг юксак мукофоти — Меҳнат Қизил Байроқ ордени билан тақдирланди. Фашистлар Германияси мамлакатимизга қўққисдан бостириб кирганда, ўқишини ташлаб, кўнгиллилар сафида урушга кетди. У душманни Берлингача қувиб борди. Қатор жанговор орден, медаллар билан эсон-омон уйига қайтди. Аммо уруш қаҳрамони сифатида соя-салқин жойни қидирмади. Эл учун, юрт учун зарур бўлган энг оғир ишларда ишлади. Республикамиз металлургия корхоналарининг равнақида Қудрат Ботировичнинг ҳиссаси катта. Энди унинг номи корхоналар пештоқида олтин ҳарфлар билан ёзилади. Афсуски, энди ёзилади. Биз кўпинча одамнинг қадрига ўлганидан кейин етамиз... Аммо Қудрат Ботирович қадр-қиммат учун ишлайдиган одам эмас эди. Шунинг учун ҳам биз уни чексиз ҳурмат қилар эдик. У ҳали узоқ яшаши мумкин эди. Бешафқат, бевақт ўлим уни эллик саккиз ёшида орамиздан олиб кетди. Алвидо, азиз дўстимиз. Алвидо!..

Йинги аралаш «Дада! Дадажон! Нега ўлдингиз, дадажон?!» деган аёл чинқириви бутун саҳнани тугиб кетади. Одамлар орасида энгил

ҳаракат бошланади. Парда олдидан иккита гувала кўтарган гўрков ҳансираб ўтиб кетади. Унинг орқасидан маросим қатнашчиларидан бири, худди гўрковдай пишиллаб ўтади. Унинг қўлида ҳам иккита гувала. Кўп ўтмай улар кетган томондан бирин-кетин маросим қатнашчилари чиқа бошлашади.

Парда орқасидан бир мўсафиднинг бўғиқ овози эшитилади.

Мўсафид. Аҳли маросим!.. Марҳум қандай одам эди?

Биринчи овоз. Яхши одам эди!

Иккинчи овоз. Тилло одам эди!

Парда олдидан шошиб икки киши ўтиб кетади. Улар кетидан бир мўсафид билан увдан ёшроқ одам чиқишади.

Мўсафид. Ҳамона ақлим бовар қилмаяпти... кеча кўришган эдик. Соғлигимни сўраган эди. Ўзи касал экан, билмабди, бечора!.. Кеча туппа-тузук юрган эди!.. (Ийғлайди.)

Ёшроқ одам. Тақдир!.. Нима қила олардик?

Мўсафид. Тақдир эмас, биз айбдор, биз!.. Бир-биримизни аямаймиз! Одамлар бир-бирини аяши керак!

Ўтиб кетишади. Иккита ўрта ёшли одам пайдо бўлади.

Биринчи киши. Кун ёмон исидими? Зўрға турдим-да...

Иккинчи киши. Шукур қил, ҳар ҳолда товутдамассан.

Улар чиқиб кетар-кетмас, яна икки киши парда олдидан ўта бошлайди.

Учинчи киши. Обком секретари яхши гапирди, юрагидан гапирди.

Тўртинчи киши. Уртоғи-да, бирга ўсишган, урушда бирга бўлишган.

Учинчи киши. Ишга борамизми?

Тўртинчи киши. Ишда бало борми бугун? Қудрат Ботировични уйига борамиз. Поминка бўлади.

Еш бир жувон кўзларини рўмолча билан беркитиб, ҳўнграганича ўтиб кетади. Урта ёшли бир киши: «Ҳалимахон, ўзингизни босинг!» деганича орқасидан югуради. Парда олдида Қудрат Ботировичнинг ўғли — Шуҳрат — қирра соқолли, ҳасса ушлаган, аммо тетик бир мўсафид билан пайдо бўлади.

Мўсафид. Шуҳратжон! Отангиз, илмий даражаси бўлмаса ҳам, ўз соҳасининг академиги эди. Йил-

нинг охирида уни фахрий академик қилиб сайламоқчи эдик. Насиб қилмаган экан...

Ш у ҳ р а т. Отам ўрнида энди ўзингиз отасиз, домла. Бошқа ҳеч кимим йўқ таянадиган. Ишимнинг чаласи бўлса...

М ў й с а ф и д. Ишингиз чиндан ҳам ҳали чала. Уни шу аҳволда муҳокамага қўйиб бўлмайди.

Ш у ҳ р а т. Наҳотки? Рефератимни тасдиқлаб бердингиз-ку?

М ў й с а ф и д. Реферат — бу ҳали диссертация эмас. Бунга ҳали қайтамиз. Боринг, ойингизга қаранг. Бечора бир кунда адо бўлибди. Боринг, мен ўзим кетаман.

Ш у ҳ р а т. Домла! Ахир...

М ў й с а ф и д. Боринг, боринг! Сабр-тоқат тилайман сизга.

М ў й с а ф и д кетади. Ш у ҳ р а т бирпас кетидан қараб қолади, кейин орқасига қайтади. Қаршисидан икки киши чиқади, улар ҳурмат билан Ш у ҳ р а тни ўтказиб юборишади.

Б е ш и н ч и к и ш и. Бечора! Болаларининг роҳатини ҳам кўролмади.

О л т и н ч и к и ш и. Ким билади балки кўрмагани ҳам маъқулдир? Бахт фақат болада эмас.

Б е ш и н ч и к и ш и. Бу гапингиз ҳам тўғри. Ўрнига ким бўлар экан энди?

О л т и н ч и к и ш и. Битта шўрпешона топилиб қолар...

Б е ш и н ч и к и ш и. Нега энди шўрпешона? Директорлик ёмон ишми?

О л т и н ч и к и ш и. Ўзини ўйлаган одам директор бўлмайди. Ўзини ўйламаган одамларнинг бари шўрпешона!..

Б е ш и н ч и к и ш и. Нега энди? Директорлик ёмон иш эмас. Қабулхонада секретарь. Шундоқ стол тугмасини боссанг, «лаббай»лаб теппангга келиб туради. Кўрганман. Иннайкейин, қаёққа бораман десанг, эшигинг тагида қордек оппоқ машина!..

О л т и н ч и к и ш и. Уша қордек оппоқ машина қарғанусха бўлиб қолиши ҳеч гап эмас.

Б е ш и н ч и к и ш и. Жуда ваҳимасиз-да, мен сизга айтсам!..

Кетишади, бир ёнида қизи, бир ёнида обком секретари, қўлтиқлаган Қудрат Ботировичнинг хотини пайдо бўлади. У зўрға қадам босади, хаёли паришон. Афтидан эрининг ўлганига, уни кўмиб қайтаётганига ишонмайди, нима қилиб бу совуқ жойга келиб

қолганини билмайди. Лекин кўринишидан шундай. Аслида ҳамма нарса унга равшан: эрининг ўлгани ҳам, қабристонга уни кўмиб қайтаётгани ҳам... Фақат мажоли йўқ... Улар ортидан Шуҳрат, Ботировнинг биродарлари, қариндошлари пайдо бўлишадди. Ҳамма ярим саҳнадан чиқиб кетади.

Тўр парда орқасида икки кишининг шарпаси кўринади. Булар
г ў р к о в.

Биринчи г ў р к о в. Неччи марта айтдим сенга! Катта гувала бўлса тўртта, кичиги бўлса олтита керак деб! Шарманда бўлишимга сал қолди. Шаҳарнинг катталари келишди-я!

Иккинчи г ў р к о в. Жуда кўп гапиришдими, дада?

Биринчи г ў р к о в. Яхши одам экан-да. Яхши одам ўлса гап қуюлиб келаверади. Қабристон ҳам очилиб кетади. Ёмон одам ўлса, тил гапга келмайди, қабристон муз бўлади-қўяди.

Иккинчи г ў р к о в. Дада, бу одам ўзи нимадан ўлибди?

Биринчи г ў р к о в. Асабдан. Асабдан, ўғлим. Мен кўпинча қабристонга келган одамларга: «Одамлар! Бир-бирингизнинг асабингизни бузманг!»— деб қичқиргим келади. Фойдаси йўқлигини билиб индамайман. Мен сенга айтсам... Иш топилади, пул топилади. Умр топилмайди!

Парда

ИККИНЧИ КЎРИНИШ

Ботировлар уйдаги бежирим бир хона. Диван, ёзув столи, шкаф, иккита кресло. Бу хона Қудрат Ботировичнинг хонаси. Деворда хотини Зуҳра Содиковна билан тушган катта фотография.

Зуҳра Содиковна қабристонга борган кийимида диванда ўтирибди. Хомуш, ғамгин. Бир нарса эсига тушиб шкаф ёнига борганда, хонага қизи Зумрад киради.

Зумрад. Ойи, сиз ўзингиз ҳам бирон нарса есангиз бўларди. Ош ширин бўлибди.

Зуҳра опа. Ҳаммага етадими?

Зумрад. Ҳали ярим қозони турибди. Кўп дамланган экан.

Зуҳра опа. Маҳалла кексаларининг ҳаммасини чақириш керак эди.

Зумрад. Назаримда ҳамма чиқди. Домкомнинг ўзи турибди эшикда.

Зуҳра опа. Даданг чолларни яхши кўрарди.
Зумрад. Ойи, бир нарса еб олсангиз бўларди. Шу ёққа олиб келайми?

Шкафни очиб, нимадир қидира бошлайди.

Зуҳра опа. Қўй, томоғимдан ҳеч нарса ўтмайди.
Зумрад. Узилиб қоласиз бунақада. Кечадан бери бир қултум чой ҳам ичганингиз йўқ. Нима қидиряпсиз? Мен топиб берай?

Зуҳра опа. Даданг, кулранг костюмининг битта тугмаси осилиб турибди девди. Қадаб қўй.

Зумрад ҳайрон бўлиб онасига тикилиб қолади, кейин зўрга ўзини йиғидан тийиб, унинг ёнига боради ва қучоқлайди.

Зумрад. Дадам йўқлар-ку, ойи, энди!..

Зумрад опа. Дарвоқе? Даданг энди йўқ... Энди дадангсиз яшаймиз...

У шундай деб, шкафдан пиджакни олади. Она-бола қучоқлашиб, диванга келиб ўтиришади.

Зумрад. Ўзингизни қийнаманг, ойи... Дадам энди йўқлар, эшитяпсизми? Йўқлар...

Зуҳра опа. Йўқ, даданг, йўқ... Дадангсиз энди қандай яшаймиз, Зумрад. (У йиғлаб юборади.)

Зумрад. Бўлди, ойи, бўлди. Мен ҳам ҳозир йиғлаб юбораман, бўлди.

Зуҳра опа. Хўп, қизим. (У ёшларини артади.) Сен бор, одамларга қара.

Зумрад. Йиғламайсизми?

Зуҳра опа. Йўқ, бор. Домком билан етгисини гаплашиб олинглар. Эркакларни ҳам чақирамиз. Уйга сиғишганча чақирамиз.

Зумрад. Хўп. (Онасининг пешонасидан ўпади ва кета бошлайди.)

Зуҳра опа. Тўхта... Аканг нима қиляпти? Шу ердами?

Зумрад. Ҳа, эшикда турибдилар. Чақириб берайми?

Зуҳра опа. Чақир. Йўқ, керакмас. Кейин. Бор, ишингни қилавер.

Зумрад кетади. Зуҳра Содиқовна яна бир нуқтага тикилиб ўйла-
ниб қолади.

Қудрат ака... Нима қилиб кетдингиз? Нега кетдингиз мени ташлаб? Биз кўп яшаймиз, ўлсак ҳам бир кунда ўламиз, дердингиз-ку?! Нега мени алдадингиз? (*Пиджакни тиззаларига олиб, унга термулади, елкаларини силайди, илиниб турган туғмасини кўзларига суртади, ўпади*). Нега ваъдангизда турмадингиз? Нима ёмонлик қилувдимки, мени бундай қақшатиб кетдингиз? Жоним, паҳлавоним!..

У бошини кўтаради. Қулоқлари остида эрининг овози жаранглайди.

Ботировнинг овози. Зухра!.. Сен менинг ҳаётимсан, бахтимсан, қувончимсан, ташналигимда сувим, бетоблигимда дармоним... Эндиги умрим фақат сенга. Биз ҳали кўп яшаймиз. Тоғларга чиқамиз. Денгизларга тушамиз. Сенга бутун дунёни кўрсатаман. Мана менинг умр йўлдошим, менинг дўстим, дейман...

Ш у ҳ р а т. Мени сўровдингизми, ойи?

Зухра Содиқовна жавоб бермайди. Ш у ҳ р а т бир оз унга қараб туради, кейин оҳиста ёнига ўтиради.

Нима қиламиз, ойи, энди. Кўргилик. Аммо... одам жуда кўп бўлди, ойи. Қабристонда ҳам. Уйда ҳам. Даданинг областда, қолаверса республикада обрўлари баланд эди. Аммо бунчалик, деб кутмаган эдим. Бошқа шаҳардан келганларни айтмайсизми. Телеграммаларнинг сон-саногини йўқ. Москвадан, Ленинграддан, Киевдан... Эшитяпсизми, ойи?

Зухра Содиқовна жавоб бермайди.

Менинг ҳам домлаларим келишди. Фаттоҳ Исмоилович, Бурҳон Зияевич... Бунчалик бўлишини билганимда қўшни ҳовлига ҳам жой қилардик. Лекин жой етди. Нега индамайсиз, ойи?

Зухра Содиқовна оҳиста бошини кўтариб, ўғлига қарайди. Унинг нигоҳида алам, айни вақтда нафрат.

З у ҳ р а о п а. Даданг... ҳали кўп яшаши мумкин эди. Тушуняпсанми? Ҳали кўп яшаши мумкин эди. Даданг ажалидан бурун ўлди...

Ш у ҳ р а т. Ойи!

З у ҳ р а о п а. Гапимни бўлма! Сени ўғлим дейишга ор қиламан. Кимга ўхшадинг сен? Битта диссертация деб, дадангга нималарни гапирмадинг? Уни нималарда

айбламадинг?! Урушга, ҳаётнинг ҳамма азобларига чидаган даданг сенинг, ўз пушти камаридан бўлган ўглининг гапларига чидолмади.

Ш у ҳ р а т. Ойи, нима деяпсиз? Ўзингизни қийнаманг!..

З у ҳ р а о п а. Дадангдан ажралиб қолдик! Бундан ортиқ қийноқ борми дунёда? Тушунасанми шуни?

Ш у ҳ р а т. Ойи! Ўзингизни босинг. Ахир ҳовли тўла одам. Эшитган қулоқ нима дейди?

З у ҳ р а о п а. Эшитсин. Ҳамма эшитсин! Уяладиган жойим йўқ. Кечадан эътиборан... ўғлим ҳам йўқ!

Ш у ҳ р а т. Ойи! Ўтинаман, тинчланинг...

У онасини қучоқламоқчи бўлади.

З у ҳ р а о п а. Қўйиб юбор мени! Сендан жирканаман.

Хонага Ш а р и ф Р а ҳ и м о в, яна бир-икки киши киришади.

Р а ҳ и м о в. Ўзингизни қўлга олинг, Зухра Содиқовна. Фойдаси йўқ.

Ш у ҳ р а т (*ўзини тутиб олиб*). Мен ҳам шуни айтиб турибман, Ш а р и ф Р а ҳ и м о в и ч.

Раҳимов унинг гапларига эътибор бермайди.

Р а ҳ и м о в. Одамлар қўзғалишди. Биз ҳам турдик. Зухра Содиқовна, сизга сабр-тоқат тилайман.

З у ҳ р а о п а. Раҳмат.

Р а ҳ и м о в. Биз доим... ёнингизда бўламиз. Ўзим хабар олиб тураман. Барча маросимларни ўзимиз ўтказамиз.

З у ҳ р а о п а. Йўқ, раҳмат. Ҳеч нарсага заруратим йўқ. Шундан бошқа яна нима қолди менга?

Р а ҳ и м о в. Ундай деманг. Болаларингиз бор, ишингиз бор...

З у ҳ р а о п а. Болаларим... Болалар ҳозир ўзи билан ўзи овора. Майли, тинч бўлишсин ишқилиб. Сизга раҳмат, ёлғизлатиб қўймадингиз мени...

Р а ҳ и м о в. Қудратжон, биласиз, энг яқин дўстим эди. Унинг йўқлигига, энди уни умримнинг охиригача кўролмаслигимга ишонмаяпман. Юраги чатоқлигини билардим. Аммо ишхонасида уни хафа қиладиган биронта воқеа юз бермаганини ҳам яхши биламан. Кеча заводда бўлган эдим. У билан узоқ гаплашдик. Жиддий гаплар бўлди, аммо асабини бузадиган, юракни ишдан

чиқарадиган гаплар эмас. Нима унга бунчалик таъсир қилганига ҳайронман. Кўп ўйладим, аммо ўйимнинг тагига етолмадим. Уйда, кеча, мен кетгандан кейин бирон гап ўтмовдими? Кечирасиз, ножўя савол бердим.

Зухра опа. Йўқ... (Ўғлига қараб қўяди.) Йўқ, ҳеч гап ўтгани йўқ...

Раҳимов. Туғилган кунда қандай гап бўлиши мумкин? Лекин мен сизга айтсам, ижобий воқеалар ҳам юракка ёмон таъсир қилади. Майли, бу гапларнинг энди фойдаси йўқ. Зухра Содиқовна!.. Бардам бўлинг.

Зухра опа. Раҳмат.

Раҳимов ва у билан келган одамлар кетишади. Шухрат нима қилишини билмай, онасига қарайди, кейин туриб чиқиб кетади. Зухра Содиқовна мадорсизлик билан диван зихига ўтиради. Яна қўлига пиджакни олади. Силайди уни ва юзига босади. Унинг қулоғига яна эрининг гаплари чалинади ва гап давомида аста-секин чироқ ўча бошлайди.

Ботировнинг овози. Ҳа, Зухра, биз ҳали кўп яшаймиз. Ишлаймиз. Саёҳатларга чиқамиз. Сенга бутун дунёни кўрсатаман. Дунёга эса, одамларга эса сени ғурур билан кўрсатаман...

Саҳна бутунлай қоронғулашади.

Парда

УЧИНЧИ КЎРИНИШ

Иккинчи кўринишдаги хона. Тонг. Қудрат Ботирович ёзув столи ёнида дипломатига қандайдир қоғозларни соляпти. Зухра Содиқовна уй халатида киради.

Зухра опа. Эрта турибсиз?

Ботиров. Бугун территорияни обход қиладиган куним.

Зухра опа. Бугун туғилган кунингиз!..

Ботиров. Йўғ-е?.. Хаёлимдан кўтарилибди.

Зухра опа (чўнтагидан кичкина қутича олиб узатади). Табриклайман. (Эрини қучоқлаб ўпади.)

Ботиров. Раҳмат. Бу нима?

Зухра опа. Кўринг.

Ботиров (қутини очади). У-ў! Электрон соат-ку?

Зухра опа. Сиз шунча чет элларга бориб ололмаган нарсангизни уйда туриб мен топдим.

Ботиров. Қимматми? (Қўлига соатни тақиб, томоша қилади). А, қимматми?

Зухра опа. Ҳар ҳолда фан докторининг маоши етади.

Ботиров. Раҳмат. Яна битта топиладими?

Зухра опа. Нима қиласиз?

Ботиров. Шуҳратга ҳам олиб берайлик. Шунақа нарсаларни яхши кўради.

Зухра опа. Ўғлингизда сизда йўқ нарсалар бор. Бир марта эримнинг ўзини ўйласам нима қилибди?

Ботиров (*хотинини қучоқлаб ўпади*). Кечаси қачон китобингни ўқиб тугатаркансан деб, ухлаб қолибман. Уйғотмабсан ҳам.

Зухра опа. Кечаси ухлаш керак.

Ботиров. Озгина шўхлик қилсак ҳеч нарса қилмасди. (*Хотинини эркалайди.*)

Зухра опа. Бундай шўхликлар энди хавфли сизга. Юрагингиз чатоқ. Айтгандай, дорингизни ичдингизми?

Ботиров. Ичдим. Чўнтагимга ҳам солиб олдим.

Зухра опа. Кечқурунга кимни айтасиз?

Ботиров. Ҳеч кимни. Билганлар ўзи келаверади. Келмаса яна яхши. Ўзимиз ўтирамиз. Болаларни ҳам зўрлама. Иккаламиз бўлсак бўлди. Бундан ташқари сенга айтадиган гапларим бор.

Зухра опа. Тинчликми?

Ботиров. Тинчлик. Кўпдан бери бир нарсани ўйлаб юрибман. Сен... тушунарсан, деб ўйлайман.

Зухра опа. Нима ўзи? Айтинг.

Ботиров. Биласанми... Ишимни ўзгартирсам дейман.

Зухра опа. Бир нарса бўлдими?

Ботиров. Ҳеч нарса бўлгани йўқ. Иш кетяпти. Бирлашманинг обрўйи баланд. Менинг ҳам обрўйим ёмон эмас.

Зухра опа. Биламан. Лекин нима бўлди?

Ботиров. Фақат тўғри тушун. Менга доим яхши маслаҳат бериб келган эдинг. Бу гал ҳам шундай бўлишига аминман.

Зухра опа. Айтақолинг, нима бўлди ўзи?

Ботиров. Чарчаганга ўхшайман.

Зухра опа. Балки... Отпускангизни кутмасдан дам оларсиз? Уёқ-буёққа борармиз бирга? Мен тайёрман.

Ботиров. Йўқ, гап дам олишда эмас. Мени тушунмадинг.

Зухра опа. Тушундим. Сизни яхши билганимдан

шундай деяпман. Енгилроқ иш бўлса, демоқчисиз, шундайми?

Ботиров. Ҳа.

Зухра опа. Сиз енгил ишда ишлолмайсиз. Сизга енгил иш йўқ. Сиз енгил ишни оғир қиласиз. Лекин... майли... кўнглингиз нимани тусаса шуни қилинг.

Ботиров. Ростданми?

Зухра опа. Албатта. Менга ишингиз эмас, сизнинг ўзингиз кераксиз. Тинч, соғ бўлсангиз бўлди менга.

Ботиров. Шундай дейишингни билардим. Раҳмат. Хўп, мен кетдим. Кечқурун бафуржа гаплашамиз.

Зухра опа. Тушликни вақтида қилинг! (*Қудрат Ботирович эшикка йўл олади.*) Айтгандай, Қудрат ака, Шариф Раҳимовични таклиф қилинг. Улфатга ўзим телефон қиламан.

Ботиров. Унинг иши кўп. Қелолмаса керак.

Зухра опа. Сиз айтинг.

Ботиров. Хўп (*эшик олдида тўхтайтиди*). Қудаларни ҳам айт бўлмаса.

Зухра опа. Тўй бўлмасдан-а? Қандай бўларкин?

Ботиров. Нима қилибди? Айт. Қизинг хурсанд бўлади. (*Кетади. Зухра Содиқовна йўланиб қолади, кэйн диванга ўтириб, телефон қила бошлайди.*)

Зухра опа. Маҳбуба? Сенмисан? Салом. Яхши ўтирибсизларми? Ҳа. Менман. Обиджон ҳали ишга кетгани йўқми? Раҳмат, раҳмат. Шуни айтмоқчи бўлиб телефон қилаётувдим. Ҳа, туғилган кунлари. Йўқ, кўпчилик бўлмайди. Поччанг қудаларни айт, деяптилар. Ҳеч нарса қилмайдими? Маҳалла-кўй уят қилмайдими? Майли, бўлмаса айтаман. Келинлар-а? Обидга бер трубкани. Ҳа, Обид? Яхшимисан? Эртароқ келгин сен. Кабобни ўзинг қилиб берасан. Майлими? Поччанг яхши кўради. Раҳмат. Болаларни ўпиб қўй. Йўқ, ҳамма нарса бор. Ўзларинг келиб, қарашиб юборсаларинг бўлди. (*Трубкини қўяди, яна олиб, номер тера бошлайди.*) Салимаҳон? Яхшимисиз, ўртоқ? Тўғри, бугун. Бугун туғилган кунлари. Йўқ, кўпчилик бўлмайди. Сизлар бўласизлар, Наби Ҳасанович Раҳимаҳон билан келиб қолишса, Шариф Раҳимович Улфатхон билан бўлишади. Лекин аниқ билмайман. Ҳали гаплашганим йўқ. Бўпти, кутаман. Эшитмадим, лаббай? Австрийский пальто? Вой керак бўлганда қандай?! Зумраднинг пальтоси йўқ. Сепини пальтосиз қилсам бўлмас. Қирқ олти. Иккинчи рост. Раҳмат. (*Янги номерни теради*). Гулчеҳра? Яхшимисан? Аянг уйдами? Чақириб юбор. Улфат? Салом.

Тузукмисиз? Фурқат иситмалаб чиқди? Шамоллаган-дир? Дори бердингизми? Утиб кетади. Ёш бола. Офтоб таъсир қилган. Ўзингиз ҳам қизиқсиз. Чортоққа олиб борасизми ёш болани шундай иссиқда? Машинада шамоллаган. Бугун Қудрат акангизнинг туғилган кунлари. Наби Ҳасанович Раҳимахон билан келишади. Салима келади эри билан. Майли, қаранг. Иситмаси-тушса, келинглар. Раҳмат. *(Яна номер теради)*. Институтми? Фарида? Яхшимисиз, қизим? Секторда бирон одам борми? Йўқ. Бўлмаса илтимос. Мен бугун боролмайман. Ўзи бугун бормайдиган куним. Лекин аспирантларимга ваъда берган эдим. Айтиб қўйинг. Эртага албатта бо-раман.

Хонага иккинчи телефон қутисини кўтариб Зумрад киради.
Афтидан яқинда уйқудан турган.

Зумрад. Мунча кўп гаплашяпсиз, ойи? Менга ҳам телефон керак.

Зухра опа. Мана, бўшади. *(Трубкини қўяди.)*
Жуда бўлмаганда бугун эрта турсанг бўларди...

Зумрад. Бугун нима қилибди?

Зухра опа. Дадангнинг туғилган куни бугун.

Зумрад. Вой! Эсимдан чиқибди! Кеча айтиб қўйсангиз бўларди, ойи.

Зухра опа. Бунақа нарсаларни ўзинг билишинг керак. Кичкина эмассан. Эртага эрга тегадиган одамсан.

Зумрад. Кечиринг, ойи. Негадир кўнглим ғаш бўлиб турдим-а, ўзим. Шунга экан. Дадам қанилар?

Зухра опа. Ишга кетдилар.

Зумрад. Ҳозир телефон қиламан. Телефонда та-рикласа ҳам бўлади-ку? Кейин круглый дата эмас. Айтгандай, нечага кирдилар дадамлар, ойи?

Зухра опа. Эллик еттига.

Зумрад. Ҳали ёш эканлар. Бўлмаса қачонги да-дамлар?!

Зухра опа. Ёш бўлсалар ёмонми? Фақат даданг жуда ёш уйланганлар. Ун тўққизга ҳам тўлмаган эди-лар уйланганларида.

Зумрад. Сиз нечада эдингиз?

Зухра опа. Ун саккизда эдим.

Зумрад. Вой-бу?!.

Зухра опа. Фақат эсим сеникидан жойида эди.

Зумрад. Буни биламан. Бўлмаса профессор, док-тор бўлармидингиз! Вой-бу! Ойи! Уттиз саккиз йил

бўлдими турмуш қурганларингга? Аммо-лекин қойил қолиш керак сизга ҳам, ойи, дадамларга ҳам. Ўттиз саккиз йил бир одам билан туриш, ҳар куни унинг қош-қовоғига қараб юриш азоб-ку, ойи?!

З у ҳ р а о п а. Азоб эмас, роҳат. Албатта, агар яхши кўрсанг. У ҳам сени яхши кўрса.

З у м р а д. Ҳеч, ҳеч, зиғирча ҳам ачинмайсизми?

З у ҳ р а о п а. Йўқ. Агар дунёга янгидан келиб, турмуш қурган тақдиримда ҳам, яна дадангга тегар эдим.

З у м р а д. Агар... агар улар хоҳламасалар-чи?

З у ҳ р а о п а. Даданг жон деб уйланарди менга.

З у м р а д. Қаердан биласиз?

З у ҳ р а о п а. Ўттиз саккиз йил ичида одамни рентгендан ҳам яхши ўрганиш мумкин. Даданг мен, мен даданг бўлиб кетганман.

З у м р а д. Ҳеч, ҳеч уришмаганмисизлар?

З у ҳ р а о п а. Уришганмиз. Бир марта ҳатто бувингникига кетиб ҳам қолганман...

З у м р а д. Вуй! Ростданми?

З у ҳ р а о п а. Ҳа. Бир ҳафта ўша ёқда турганман. Дадангнинг ўзи бориб олиб келган.

З у м р а д. Бормасалар қайтармидингиз?

З у ҳ р а о п а. Қайтардим.

З у м р а д. Вой! Аёл киши бўлиб-а? Тагин жудаям чиройли бўлгансиз. Ҳали ҳам чиройлисиз. Мен қайтмасдим. Қани аёллик ғурури? Ҳалиги, нима дейди? Нози?!

З у ҳ р а о п а. Яхши кўрганингдан кейин ноз, ғурур қоладими? Кўзингга ундан бошқа ҳеч ким, ҳеч нарса кўринмайди. Ҳой, қиз! Мен сенинг ўртоғингманми, сўроқ қиласан. Ишим бошимдан ошиб ётибди, яхшиси ёрдамлашиб юбор.

З у м р а д. Тўхтанг, тўхтанг, ойи! Мен... мен ҳам сизга ўхшаб шунча йил тура олармиканман-а, Элёр билан?

З у ҳ р а о п а. Нафасингни совуқ қилма. Агар яхши кўрсанг турасан, мендан ҳам кўп турасан.

З у м р а д. У туrolмаса-чи?

З у ҳ р а о п а. Элёр яхши йигит. Назаримда, сени жуда яхши кўради. Айтгандай, қудаларни чақирамиз бугун. Даданг тайинлаб кетди.

З у м р а д. Ростдан-а? Ҳозир телефон қиламан дадамларга.

З у ҳ р а о п а. Кабинетидамас даданг ҳозир. Бугун территорияни айланадиган куни. Энди кечқурун табрикларсан. Бўлганингдан кейин ошхонага ўт.

Кетади. Зумрад телефон қила бошлайди диванга ёнбошлаб.

Зумрад. Ку-ку!.. Элик, сизмисиз? Салом. Ким бу? Сизни яхши кўрган бир қиз. Танимадим? Шунақасизлар сиз, эркаклар. Дон-Жуан. Сиз, сиз, Дон-Жуан! Кеча кечқурун уйга келишим билан телефон қилдим. Нечада? Роппа-роса ўнда. Уйга келмаган экансиз. Мени кузатиб қўйиб қаёққа кетдингиз? Йўқ, рост. Уйда йўқ эдингиз. Синглингиз Гуля айтди. Ҳали келганлари йўқ, деди. Балки... анави... эски ошингиз... Светканикига кетгандирсиз-а? Йўқ, тўрттамас, ўн тўртта кўзим бор. Шундай кўриб турибман алдаётганингизни. Майли, бу гал кечирдим. Аммо шу шарт билан. Тўйгача мени кузатганингиздан кейин тўппатўғри уйингизга борасиз. Хўп, уйимизга борасиз. Бўлмаса ўзим сизни кузатиб қўяман. Ойим билан дадам ўттиз саккиз йилдан бери бирга туришади. Нега? Биласизми? Чунки дадам ишдан кейин тўппатўғри уйга келадилар. Йўқ, ўртоқлари билан ҳам учрашмайдилар. Тўппатўғри уйга келиб, ойимларнинг кўзларига қараб ўтирадилар. (Хонага Шухрат киради. Синглисининг гапларига қулоқ солиб, креслога ўтиради). Сиз ҳам шундай қиласиз. Агар шундай қилмасангиз, у ўттиз саккиз йил экан-ку, бир кун ҳам сиз билан турмайман. Эртагаёқ ЗАГСга бориб, аризамни қайтариб оламан. (Кулади.) Ростданми? Мен ҳам. (Трубкани ўпади.) Йўқ, бугун уйда бўламан. Дадамларнинг туғилган кунлари. Соат нечада? Бешда? Майли. Фақат бир соатга. Бораману қайтаман. (Трубкани қўяди, кўзи акасига тушади.) Қачон кирдингиз?

Шухрат. Бир йилдан бери.

Зумрад. Мен ҳазилсиз сўраяпман. Эшитдингизми?

Шухрат. Ипидан игнасигача!

Зумрад. Уят эмасми?

Шухрат. Врач учун уят гап йўқ. Бунинг устига синглимсан. Тўйгача сенинг жавобгарлигинг менинг бўйнимда. Ҳар бир қадамнинг, ҳар бир сўзинг менга аён бўлиши керак. Ножўя ҳаракатлар қилмаслигим учун ўзинг ҳамма гапдан хабардор қилиб турганинг маъқул. Хўш, бўлажак қудалар бугун келишармикан?

Зумрад. Буни уларнинг ўзидан сўранг.

Шухрат. Лўнда ва аниқ жавоб. Ботировлар хонадонининг она томонига хос жавоб. Бечора йигит.

Зумрад. Ким?

Шухрат. Фаросатинг ҳам Ботировлар хонадони-

нинг она томонига хос. Қим бўларди? Куёв. Бўлажак куёв. Ҳалитдан уни сиртмоққа оляпсанми, ўтгиз саккиз йил эмасу, сендан юз йил ҳам қутулолмайди. (*Зумрад акасини урмоқчи бўлиб, мушт кўтаради. Шухрат эпчиллик билан ўзини четга олади.*) Ботировлар хонадонидида қўл кўтариш ман этилган. Ҳазилни тушунмайсанми? Гапларингни биттасини ҳам эшитганим йўқ, эшитган бўлсам ҳам тушунмадим. Яхшиси айт, дадамга нима совға қилдинг?

Зумрад. Эсимдан чиқиб қолибди. Ҳали ГУМга бориб келаман.

Шухрат. Мен мановини олдим. (*Чўнтагидан олтин перолик авторучкалар комплектини олиб кўрсатади.*) Паркер. Бир ошнамнинг таниши олиб келиб берди. Қалай? Дурустми?

Зумрад. Жуда яхши. Дадам хурсанд бўладилар.

Шухрат. Бобойга барибир. Фарқига бормайдилар.

Зумрад. Кеча билган экансиз туғилган кунларини, менга айтсангиз бўлмасмиди?

Шухрат. Биласан деб ўйладим. Ҳали ҳам кеч эмас. Меҳмонлар кечқурун келишади-ку?

Зумрад. Меҳмонлар билан менинг нима ишим бор? Уларнинг туғилган куни эмас-ку? Эрталаб табрикласам яхши бўларди.

Шухрат. Мен атайин табрикламадим.

Зумрад. Меҳмонларнинг олдида табриклагоҳчи-ман, денг? Совғани ҳам ўшалар олдида берасиз. Жуда чиройли бўлади. Мана кўриб қўйинглар, мен қандай ўғилман, демоқчисиз-да!

Шухрат. Мазах қиляпсанми?

Зумрад. Нега энди? Тўғрисини айтяпман.

Шухрат. Ўғил ҳамманинг олдида отасини табрикласа, биринчи галда ота хурсанд бўлади. Наҳотки шун билмасанг? Яхшиси менга айт, домлам профессор Саидовни кечқурун чақирсам қандай бўларкин? Дадамни яхши танийди. Завод конструкторлик бюросида куёви ишлайди. Яқинда кандидатский ёқлайди.

Зумрад. Қайдам. Ойимдан сўраш керак.

Шухрат. Ойимдан сўрагим келмаяпти. Бирон мўлжал билан чақирясан дейдилар.

Зумрад. Нотўғрими?

Шухрат. Нотўғри! Профессор Саидов илмий раҳбарим. Уни чақирини албатта бирон мўлжалга олиб бориб тақаш керакми?

Зумрад. Ўзингизни соддаликка олманг, ака!

Ш у ҳ р а т. Хўп, уни чақирришдан бирон мўлжалим, мақсадим бор, дейлик. Бунинг нимаси ёмон? Раҳбарларини уйига чақирган, меҳмон қилган аспирантлар камми. Сен худди оғимнинг ўзисан. Тушунмайман сизларни. Ўзларингни фариштага ўхшатасизлар. Поклик, виждон ҳақида жар соласизлар. Аслида-чи?

З у м р а д. Хўш, аслида-чи? Гапиринг!..

Ш у ҳ р а т. Аслида ҳамма қатори одамларсиз. Ортиқ жойларинг йўқ.

З у м р а д. Шуҳрат ака... Сиз жуда ўзгариб кетдингиз. Билмадим нима сабаб бўлди? Аспирантурада узоқ қолиб кетганингизми?.. Ё ундан илгарироқ бирон нарса бўлди?.. Сайёранинг кетиб қолганига ҳам ўзингиз айбдорсиз...

Ш у ҳ р а т. Оилавий ишларимга аралашма!

З у м р а д. Сайёра шу уйда турган эди. Аралашишга ҳаққим бор. У сизнинг қўрслигингизга, бепарволигингизга чидолмади.

Ш у ҳ р а т. Ҳа, у яхши эди. Сенларнинг ҳаммаларинг яхшисанлар. Виставкага қўйса бўлади ҳаммангни. Битта мен ёмон. Оми, фаросатсиз, қўрс, бепарво... яна нима?

З у м р а д. Синглисини акаси!..

Зумрад Шуҳратни қучоқлайди, ўпади. Шуҳрат юмшайди.

Ш у ҳ р а т. Албатта синглисининг акаси. Сени яхши кўраман, Зумрад. Аммо Сайёрадек эрингни ташлаб кетсанг, кўрасан, калтаклайман бошлаб. Элёр яхши йигит.

З у м р а д. Ташлаб кетмайман. Юз йил яшайман Элёр билан!... *(Телефон жиринглайди. Зумрад шошиб олади.)* Эшитаман! Дада? Вой дада! Туғилган кунингиз билан табриклайман. Юзга, икки юзга кининг, дада! Ухлаб қолибман эрталаб. Шуҳрат акам шу ердалар. Табрикляптилар. Улар ҳам ухлаб қолибдилар. *(Шуҳратга зўрлаб трубкини тутқазади.)*

Ш у ҳ р а т. Салом, дада. Эрталаб табриклагочи эдим, эрта кетиб қолибсиз. Чин кўнгилдан, дада. Хўп, ҳозир бораман. Ма. *(Трубкини синглисига узатади.)*

З у м р а д. Эшитаман, дада. Шариф Раҳимович келдилар? Хўп, айтман. Тоғам келадилар. Эрталаб оғим чақирганлар. Нима совға қилай? *(Кулади.)* Майли, ўзим биламан. Чарчаманг! Воҳлик келинг! *(Трубкини қўяди.)* Ҳа, ўйланиб қолдингиз?

Ш у ҳ р а т. Ҳар ҳолда... Домламни чақирсаммикан, дейман?.. Биласанми, кечадан бери институтда мен билан

ғалати гаплашадиган бўлиб қолишди. Масалан, сектордагилар. Муносабатларимиз ўртача эди. Салом, яхшимисиз?.. Хайр, омон бўлинг.. Кеча ҳамма мен билан ғалати кўришди. Баъзилар ўта қуюқ. Ойимни сўрашган, дадамни... Ҳатто сени ҳам, ҳа, ҳа, сени ҳам! Баъзилар ўзини кўрмаганликка солишди. Домлам-чи? Домлам ярим соат ҳол-аҳвол сўради. Дадамга салом айтди. Кейин диссертациянгиз ҳали хом, мен жиддийроқ қарамабман, дейди. Энди, директорни қара. Эрталаб унга қўнғироқ қилдим. Боя. У эрта келади институтга. Тушдан кейин топиб бўлмайди. У морж, чўмилгани кетади. Машина сўрадим питомникка бориб келай деб. Шу кунгача йўқ демасди. Сўрамасам, ўзиёқ эслатарди. Бугун йўқ деди. Илмий ишингиз ўзингизнинг шахсий ишингиз. Машина беролмайман, деди. Эшитяпсанми, беролмайман, деди. Нима бўлди экан-а, Зумрад? Нега бундай ўзгариб қолишдийкин?

Зумрад. Чўчияпсизми?

Шуҳрат. Нимадан?

Зумрад. Билмасам?

Шуҳрат. Чўчияпганим йўқ. Лекин ҳамма менга яхши қарашини истайман. Тушунасанми?

Зумрад жавоб бермайди.

Зумрад. Ҳамма кучук болага яхши қарайди. Сиз одамсиз. Севги, нафрат, яхши ва ёмон деган нарсаларни одамга чиқарган, ҳайвонларга эмас.

Шуҳрат. Уйимизда ойимлардан бошқа философ йўқ, десам, яна битта бор экан.

Зарда билан чиқиб кетади.

Парда

ИККИНЧИ ПАРДА

ТўRTИНЧИ ҚУРИНИШ

Ботировнинг металло-конструкция заводлари бирлашмасидаги кабинети. Деворларда турли чертёжлар, узун мажлис столи устида янги бир конструкциянинг макети. Кабинетда Ботиров, АХО бошлиғи Маҳкамов, бош директор ёрдамчиси. Ботиров АХО бошлиғини уришяпти. Директор ёрдамчиси блокнотига нима-ларнидир ёзяпти.

Ботиров. Наҳотки, ўртоқ Маҳкамов, билмасангиз, завод эшик тагидаги урнадан бошланади. Бизнинг завод республика туристик объектларидан бири. Ҳар ҳафта

чет эллардан одамлар келиб туришади. Нима билан шуғулланиясиз — билмайман. Боя одамлар орасида бу гапларни айтгим келмади. Ё чарчадингизми? Енгилроқ иш топиб берайликми?

Маҳкамов. Қудрат Ботирович... айб менда. Лекин... биласизми... иккита завод қўшилиб кетганига ҳеч ўргана олмаяпман.

Ботиров. Икки йил бўлди-ку, бирлашма ташкил топганига?

Маҳкамов. Икки йил бўлса ҳам ҳеч ўрганолмаяпман. Эски заводга боринг... э... кечирасиз.. ўзимизнинг биринчи заводга боринг. Ҳамма нарса саранжом-саришта. Бу завод... Ҳайронман... бегона ҳовлига ўхшайди.

Ботиров. Баракалла. Рост гапни айтдингиз, Маҳмуд Орипович. Заводни мана шундай бегона ҳовли қилиб қўйганингиз учун сизни жазолашга тўғри келади. Олег Петрович, ёзинг, иккинчи завод территориясида йўл қўйилган ифлосгарчилик учун, ўт тушиш хавфсизлиги чораларига совуққонлик билан қаралгани учун бирлашма административ-хўжалик бошлиғи ўртоқ Маҳкамов бир ойлик мукофотдан маҳрум этилсин. Буйруқ бирлашманинг ҳамма бўлимлари, цехларида ўқиб эшиттирилсин.

Олег Петрович. Хўп бўлади.

Маҳкамов. Қудрат Ботирович... ахир...

Ботиров. Гап тамом. Яна бир савол. Нега шу пайтгача ОТЗ да, ОТҚ да ва конструкторлик бюрolariда кондиционерлар ўрнатилмади?

Маҳкамов. Шаҳарда кондиционерлар йўқ. Савдода бор, лекин счёт билан ҳеч қаердан топиб бўлмаяпти. Таъминотчиларга ҳар кун жаврайман. Йўқдан бошқа гапни эшитмайман.

Ботиров (*селектор тугмасини босади*). Таъминот бошлиғини чақиринг.

Секретарь овози. Хўп бўлади.

Ботиров. (*Маҳкамовга*). Нега шуни илгарироқ айтмадингиз? Албатта директорларнинг ўзлари сўрашлари керакми? Шикоятларни боя ўзингиз эшитдингиз. Шуни шикоятгача олиб бориш дангаса, ландовурларнинг иши, ўртоқ Маҳкамов!

Таъминот бошлиғи киради.

Таъминот бошлиғи. Чақирган экансиз, Қудрат Ботирович.

Ботиров. Қосим Ҳайдарович, бирлашма қачон кондиционерлар билан бутунлай таъминланади?

Таъминот бошлиғи. Яқинда, Қудрат Ботирович. Ҳозирча... атиги йигирмата етмаяпти. Кеча шаҳар савдо бошқармасида бўлдим. Кейинги ойда албатта бўлади... дейишяпти. Заводнинг бир цехи тўхтаган экан, профилактикага. Шунинг учун кам келибди.

Ботиров. (*селектор тугмасини босиб*). Мени Боку билан уланг. Кондиционер заводи билан.

Секретарь. Ҳозир.

Ботиров. Маҳмуд Орипович, ҳозирча иккита кондиционер бор. Шуларни ОТКга қўйиб беринг.

Маҳкамов. Қарда бор?

Ботиров. Биттаси ана. (*Кабинетнинг охирига ишора қилади.*) Иккинчиси... Иккинчиси Қосим Ҳайдаровичнинг кабинетида.

Маҳкамов. Қудрат Ботирович... ахир...

Ботиров. Эътироз қилманг, ОТКда асосан аёллар. Уларни хафа қилмайлик.

Маҳкамов. Хўп бўлади. Кетсам майлими?

Ботиров. Боринг. Аммо барибир буйруқ чиқарилади.

Маҳкамов кетади.

Секретарь овози. Қудрат Ботирович! Трубки олинг. Али Мамедов.

Ботиров (*телефон трубкасини олади*). Али Мамедович? Саломалайкум. Яхшимисиз? Москвада, семинарда кўрмадим, сизни? Соғ-саломатмисиз? Раҳмат. Албатта бораман. Бокуда бир марта, йўл-йўлакай бўлганмиз. Ўзингиз келинг, куз, куз яхши пайт. Албатта келинг. Али Мамедович, катта бир илтимос. Бизга ўттизта Боку — 2500 дан керак. Жуда зарур. Эртага? Раҳмат. Бугуноқ мен одам жўнатаман. Раҳмат. (*Трубкини қўяди.*) Олег Петрович, бу кишига (*таъминот бошлиғига ишора қилади*) тезда командировка қоғозларини тайёрланг. Қосим Ҳайдарович, бугун учасиз.

Таъминот бошлиғи. Хўп бўлади. (*Кета бошлайди.*)

Ботиров. Олег Петрович. Сиз ҳам бўшсиз. Ун мундан кейин қурилиш конструкцияси цехининг бошлиғи бош инженер билан келишсин.

Олег Петрович. Тоҳир Самадович иккинчи конструкторлик бюросида мажлис ўтказяпти.

Ботиров. Бўлмаса бўшагандан кейин.
Олег Петрович. Хўп бўлади.

Кетади. Ботиров телефонлардан бирини кўтариб, ўйланиб қолади, кейин номерни тера бошлайди.

Ботиров. Ирина Степановна?! Салом. Яхшимисиз?! У! Қаердан билдингиз? Раҳмат, катта раҳмат. Ешсиз? Ҳа, қариликни ҳали бўйнимга олганим йўқ. Ирина Степановна, хабарингиз борми, ўқиганмикан? Уқиди? Узидами? Биз томонга кетди? Қачон? *(Соати-га қарайди.)* Раҳмат. *(Трубкани қўйганда, эшик очилиб бирлашма вакиллари киришади. Қўлларида гул, аллақандай совға.)*

Биринчи вакил. Мумкинми, Қудрат Ботирович?

Ботиров. Марҳамат. Келинглар! Нима гап?

Иккинчи вакил. Ҳеч гап йўқ. Қудрат Ботирович. Бир минутга вақтингизни оламиз.

Ботиров *(ўрнидан туради)*. Эшитаман, эшитаман.

Биринчи вакил. Қудрат Ботирович. Бугун сизнинг бахтли кунингиз. Чин юракдан бутун коллектив номидан табриклаймиз.

Иккинчи вакил. Бошлиғимиз, директоримиз бўлганингиз учун баъзи бир юрагимиздаги гапларимизни айтишга уяламиз. Лаганбардорлик, тамагирлик бўлиб туюлиши мумкин. Лекин бир гапни айтмасдан иложимиз йўқ. Бутун коллектив, ҳаммамиз сиз билан ишлаётганимиздан хурсандмиз. Раҳмат сизга. Бахтли бўлинг. Умрингиз узоқ бўлсин.

Совғани беришади, гулларни узатишади.

Ботиров. Раҳмат. Мен ҳам сизлар билан ишлаётганимдан хурсандман.

Эшик очилиб, обком секретари пайдо бўлади.

Раҳимов. Мен ҳам шу табрикларга қўшилсам бўладими. *(Ҳамма билан қўл беришиб кўришади.)* Салом, ўртоқлар. Табриклайман, Қудрат Ботирович. Юзга киринг. Ҳаётингизга гард юқмасин. *(Уни қучоқлайди.)*

Ботиров. Раҳмат. *(Вакилларга.)* Раҳмат, ўртоқлар.

Вакиллар кетишади, Раҳимов селектор тугмасини босади.

Раҳимов. Раънохон. Ун минутча ҳеч кимни директор хонасига киритманг.

Секретарь. Хўп бўлади.

Раҳимов. Хўш, ўртоқ бош директор, гаплашиб оламизми? (*Ўтиради. Ботиров ҳам рўпарасига ўтиради.*) Менга ростини айт-чи, Қудрат, бу... аризани жаҳл устида ёздингми ё мастликдами?

Ботиров. Ичмаслигимни биласан. Бирлашмада жаҳл чиқарадиган жиддий бир иш йўқ.

Раҳимов. Демак... Ақлинг расо пайти, юрагинг бир ритмда уриб турган пайтида ёзгансан. Шундайми?

Ботиров. Шундай. Эскича айтганда етти ўлчаб, бир кесдим.

Раҳимов. Мулоҳазали одамлигингни яхши биламан. Ёшлигингда ҳам шундай эдинг. Фронтда ҳам хотиржам, совуққонлик билан жанг қилардинг. Аммо кеча кечқурун ўзинг кирмай, қабулхонага ташлаб кетган аризанг ёш боланинг иши. Шунинг учун ўзим олдингга кела қолдим. Бюро аъзоларидан биронтаси ўқиб қолса уят бўлади, сени энгилтакликда айблайди. Мана, аризанг. (*Тўрт буклоғлиқ қоғозни Ботировнинг олдига ташлайди.*) Сейфингни бир бурчагига ташлаб қўй. Яхшиси йиртиб ташла. Сен ёзмадинг. Мен ўқимадим.

Ботиров. Йўқ, Шариф. Мен ёздим, сен ўқидинг.

Раҳимов. Нима?

Ботиров. Аризани... Дўппимни ёнимга қўйиб, жиддий ўйлаб ёзганман. Сен ҳам худди шундай жиддий ўйлагансан. Агар жиддий ўқимаган бўлсанг, мана, янгитдан ўқиб чиқ. Аммо ҳозир ўқийсан, ҳозир фикрингни айтасан. Масала сен ўйлаганингдек осон эмас. Энгилтаклик ҳам эмас. Ўқи. (*Хатни ўртоғининг олдига суради.*) Кеча бирдан илҳомим қўзиб ёзганим йўқ бу аризани. Шоир эмасман, фақат илҳомга таяниб иш қиладиган. Узоқ ўйлаганман. Бир кун эмас, бир ой эмас, йиллаб ўйлаганман.

Раҳимов. Нима бўлди ўзи?

Ботиров. Ҳозирча ҳеч нарса бўлгани йўқ. Лекин бўлиши мумкин. Уч йилдан кейин... беш йилдан кейин... Лекин бир нарса бўлишига ишончим комил.

Раҳимов. Яна эски гапни бошладингми?

Ботиров. Ҳа. Бу гап бирон чора кўрилмагунча тугамайди.

Раҳимов. Назаримда мен бу гапларга чек қўйилди, деб ўйловдим.

Ботиров. Мен ҳам. Лекин ҳаёт бунинг аксини кўрсатяпти.

Раҳимов. Қўрқяпман, дегин?

Ботиров. Жанг кўрган одамга бу гап оғир ботади. Олдини оляпман. Осмонда булутлар пайдо бўлди. Аммо ҳозирча улар ўтлаб юрган подага ўхшайди. Хавфи йўқ. Бир кунмас бир кун булутлар қўшилиб чақмоқ чақиб тепамизга келади, жала қуяди. Ушанда битта менга эмас, сенга ҳам қийин бўлади.

Раҳимов. Ҳозиргина шоир эмасман девдинг. Жуда чиройли тасвирлаб бердинг бостириб келаётган хавфни. *(Жилмаяди.)*

Ботиров. Кулма. Хавф чиндан ҳам бостириб келяпти.

Раҳимов. Тўхта. Аниқроқ қилиб гапир. Қандай хавф. Билиминг етишмаётганими?

Ботиров. Бу ҳам хавф.

Раҳимов. Хўш, яна қандай хавф бор?

Ботиров. Тажрибасизлик.

Раҳимов. Тажрибасизлик? Дўстим, мана бу гапингга мутлақо қўшилолмайман. Неча йилдан бери металл билан шуғулланасан? Адашмасам ўттиз йилдан бери. Шундайми?

Ботиров. Ўттиз икки йил бўлди.

Раҳимов. Ўттиз икки йилдан бери металлнинг сен билмаган ажинлари қолдимикан? Оддий металл қуювчиликдан завод раҳбарлигигача бўлган ҳамма ишларда ишлаб чиқдинг. Шу тажрибасизлик бўладими? Урнингда бошқа одам ишлаганмиди?

Ботиров. Яқин-яқингача металлни яхши биламан деб келардим. Афсуски билмас эканман. Металл ҳақидаги илм ўсиб кетибди. Мен ундан орқада қолибман. Ҳозирги ёшлар мендан кўп билишади. Бу тажрибасизлик эмасми? Менга қара, соф спирт неча даража бўлади?

Раҳимов. Адашмасам...

Ботиров. Тўқсон олти даража...

Раҳимов. Хўш?

Ботиров. Лекин ҳар доим заводдан тўқсон олти даража бўлиб чиқадими?

Раҳимов. Албатта.

Ботиров. Йўқ. Баъзан тўқсон икки, тўқсон уч ҳам бўлиб чиқади. Бу спирт тайёрланадиган кимёвий составга боғлиқ. Биласан, бизда анча-мунча спирт ишлатилади. Лекин баъзи бир қўли эгри одамлар шундан фойдаланиб келишар экан. Ун беш йил директорлик қилиб, билмаган эканман. Республика халқ контроли кўзимни очди. Яъни завод спиртининг даражасини тўқсон олтига етказиш учун кўпинча беш-олти литр спирт берар экан. Экс операторлар шу қўшимчани ўзлари олиб қолишар экан. Хўш, бу тажрибасизлик эмасми? Агар илгарироқ билганимда ўғирлик бўлмас эди, заводнинг шаънига дор тушмас эди.

Раҳимов. Ердамчиларинг буни билиши керак эди, фақат сен эмас.

Ботиров. Улар ҳам билмаган, парвосизлик қилган. Майли, бу жиддий гап эмас. Жиддийси шуки, мен завод директорини шахматчига қиёс қиламан. Яхши шахматчи етти, саккиз йўлни олдиндан кўради. Мен нари борса уч йўлни кўряпман. Содда қилиб айтганда, эртадан нарини билмай қоляпман. Бу дангасаликдан эмас, йўқ, кўролмаёпман. Одам сифатида, коммунист сифатида сенга очиқ гапим шу. Бизнинг даврда, айниқса, эртага, индинга бундай ишлаб бўлмайди. Утган куни бўлса керак, кечқурун бош инженерининг, Рустамовнинг хонасига кириб қолдим. Конструкторлик бюросидаги уч-тўртта ёшлар, яна мен танимаган йигитлар — институтга келишган экан — қизиқиб гаплашиб ўтиришибди. Қизиқдим. Нима учун қурилишда металл конструкциялар ишлатамиз, масалан, тош эритилса ва унга озгина металл қўшилса бўлмайдами? Ана шунинг устида баҳслашиб ўтиришган экан. Эшитяпсанми? Балки бу хом хаёлликдир. Лекин шундай хаёл менинг бошимга келгани йўқ. Металл қиммат. Уни ишлаб чиқариш қиммат. Ишлатиш қиммат. Улар шу ҳақда ўйлашапти. Менинг бўлса кўз олдимда план, квартал плани, йиллик план... Ҳамма ишларим ана шу планни бажаришга қаратилган. Шу билан чарчайман, бошқа нарсаларни, айниқса, келажакни ўйлашга на вақтим бор, на мадорим... Ахир бундай ишлаб бўлмайди. Тушунсанг-чи? Бир ёзувчининг фикрича, шахмат тахтасида битта фигура етишмайди.

Раҳимов. Қандай фигура?

Ботиров. Шер.

Раҳимов. Шер? Яъни йўлбарсми?

Ботиров. Йўлбарс десанг ҳам бўлади.

Раҳимов. У қаерда туради?

Ботиров. Тахтадан четда.

Раҳимов. Нима қилади у?

Ботиров. Қўп вақт кетказмаслик учун енгилаётган шохни таппа босади. Шу билан ўйин тамом.

Раҳимов. Ўйиннинг қизиғи қолмайди унда.

Ботиров. Шахмат тахтасида шундайдир. Лекин ҳаётда бекор кетган вақт жиноят. Шер ё сен айтган йўлбарс енгилаётган томонни кўрдими ўйинни шартта тўхтатиши керак. Мен енгилаётганимни сезиб турибман. Қўлингдаги аризани шунинг учун ёздим.

Раҳимов. (Ўйланиб). Мўлжалинг борми?

Ботиров. Бор. Рустамов. Бош инженерим. Ўзига билдирмай уни узоқ тайёрладим. Яхши директор бўлади. Албатта, агар унга ёрдам бериб турилса.

Раҳимов. Ўзинг нима қилмоқчисан?

Ботиров. Ҳар ҳолда пенсия сўрамайман. Ишлайман.

Раҳимов. Қаерда?

Ботиров. Шу ерда, заводда. Масалан, ОТКда. Бу ҳам жиддий иш. Тажриба, билим талаб қилади. Лекин буни эплайман.

Раҳимов. Зухра биладими?

Ботиров. Тўламас. Бугун айтаман. У мени тушунади.

Раҳимов. Депутат, обком аъзоси, Иттифоққа донғи кетган бош директор ўз хоҳиши билан ишдан бўшатилади.. Одамлар тушунармикан? Ўртоқлигимизни ҳамма биледи. Икки ўртоқнинг орасидан оламушук ўтибди, дейишмасмикан?

Ботиров. Эси бутун, мард одам тушунади. Кейин менинг чўчийдиган жойим йўқ.

Раҳимов. Покиза, соф виждонли одамлигингни билардим. Лекин бунчалик деб ўйламагандим. Қани энди ҳамма сенга ўхшаса!.. Қамаш лозим бўлган айблари учун ишдан олганингда дод дейдиганлар, ёш боладек йиғлайдиганлар, ошна-оғайнини ўртага соладиганлар бор. Шикоят қилишади, тушларида ҳам амалларини кўришади. Аммо ишни ўйлашмайди. Шулар сени эшитганда эди...

Ботиров. Демак, келишдик?

Раҳимов. Келишдик. Соат учда бюро. Рустамовни олиб бор. Қарши эмасман.

Ботиров. Раҳмат. (Раҳимов унинг қўлини қаттиқ қисади.) Кечқурун келасанми?

БЕШИНЧИ КУРИНИШ

Оддийгина хона. У ўз жиҳози билан юқори курс студенти, ёш аспирантнинг омонат ётоғини эслатади. Элёр Зумрадни кутяпти. У безовта ҳолда дам-бадам туриб соатига қарайди. Ниҳоят эшик тақиллайди. Бу — Зумрад.

Зумрад. Кечиринг, Элик. Уйдан чиқолмадим, ойимларга қарашдим. *(Унинг юзидан ўпади.)* Кейин универмагга киришим керак эди. Дадамларга совға олганим йўқ эди.

Элёр. Топдингизми?

Зумрад. Ҳа. Назаримда сизга ҳам ёқади. *(Сумкасидан чиройли қутичани олиб оцади. Бу галстук.)* Суриядан. Чиройли-а.

Элёр. Яхши, энг моднийси.

Зумрад. Сизга ҳам олдим. *(Яна битта қутичани оцади.)* Ёқадими? *(Элёрни яна ўпиб, бўйнига галстукни ўрайди.)*

Элёр. Жуда ҳам. *(У Зумрадни бағрига босмоқчи бўлади, лекин негадир тўхтабди. У ҳамон безовта, кайфи бузуқ, аммо бунга сездирмасликка интилади.)*

Зумрад. Қизиқ. Биз ҳали... расмий эр-хотинмасмизку, лекин дадамгами, акамгами, нима олсам, биринчи галда сиз кўз олдимдан ўтасиз. Сизга ҳам олгим келади. Ҳамма ҳам шунақамикан?

Элёр. Билмадим. Менимча, фақат сиз шунақа бўлсангиз керак.

Зумрад. Сиз-чи? Шунақа эмасмисиз? Синглингизга, ойингизга бирон нарса олаётганингизда мени ўйлайсизми?

Элёр. Ўйлайман. Сизни... жуда кўп ўйлайман. Тушларимга ҳам кириб чиқасиз.

Зумрад. Ростданми?.. Айтинг-чи, Элик, қандай қилиб кираман тушингизга? Рангли туш кўрасизми?

Элёр. Рангли.

Зумрад. Айтинг-чи, қандай қилиб кираман тушингизга? Бош-оёғи йўқ, ялмоғиз кампир бўлибми, ё... жин бўлибми?

Элёр. Гапимга кирган кунингиз Монна Лиза бўлиб кирасиз, мени алдаган кунларингиз...

Зумрад. Ялмоғиз кампир бўлиб кираман. Шундай-ми. *(Элёр бошини лиқиллатади ва Зумраднинг белига қўл чўзади.)* Майли. Бугун ҳам мен ялмоғизман. Ҳозир кетаман.

Элёр. Қаёққа?

Зумрад. Уй тўполон. Бугун биласиз-ку, дадамнинг туғилган кунлари. Меҳмонлар келади. Ойингизлар ҳам келадилар. Дадангиз ҳам. Уларга ўзимни кўрсатишим керак... яхши келин қилиб.

Элёр. Йўқ. Зумрад, тез кетмайсиз. Соғиндим жуда.

Зумрад. Ёлгон. Ахир, кеча учрашдик-ку шу ерда?

Элёр. Нима қилибди?

Зумрад. Айтгандай, Элик, квартиранинг эгаси қаерда? У биладими?.. Шу ерда учрашаётганимизни?

Элёр. Билмайди. У узоқ командировкада. Афғонистонда. Қалитини менга ташлаб кетган.

Зумрад. Барибир одам уялади. Биронта одам албатта унга айтиб беради.

Элёр. Нима қилибди? Биз ахир ёш боламасмиз-ку? *(Яна қучоқламоқчи бўлади. Зумрад ўрнидан туриб кетади.)*

Зумрад. Бугун эмас. Эртага майли, келаман. Йўқ, келмайман. Энди тўйгача менга тегмайсиз! Қўлингизни ҳам тегизмайсиз! Тушунарлими, яхши йигит? *(Элёр индамайди. Сигарет чекади.)* Хафа бўлдингизми?

Элёр. Йўқ.

Зумрад. Нега бошқача бўлиб кетдингиз бўлмаса? Биламан, хафа бўлсангиз, дарров чекасиз. *(Енига бориб ўтиради.)* Барибир мен сизникиман. Бутунлай. Умр бўйи. Ишонасизми?

Элёр. Ишонаман. *(Энди у ўрнидан туриб кетади, бориб деразага тикилади.)* Зумрад... Биласизми... мен сизга бир нарсани айтмоқчи эдим...

Зумрад... Нимани, Элик?

Элёр. Биз... биз... тўйни... илгарироқ қилишимиз керак эди. Ҳатто кеча бўлса ҳам бўларди...

Зумрад. Тушунмадим. Нима деяпсиз, Элёр? Тўйнинг қачон бўлишини менинг гапларимга нима алоқаси бор? Кейин... Нега энди илгарироқ қилишимиз керак экан? Бир ойдан кейин бўлса нима қилади? Нима ўзгаради?

Э л ё р. Ўзгаради эмас ўзгарди. Бугун ўзгарди.
З у м р а д. Нима бўлди ўзи? Ҳеч нарсага тушунма-
япман.

Э л ё р. Бугун... Зумрад... Дадангиз ишдан олин-
ди!

З у м р а д. Нима? Дадам ишдан олинди?

Э л ё р. Ҳа. Ишдан олинди. Бугун область билади
ҳозир буни.

З у м р а д. Нега ишдан олинади дадам? Нима қилиб-
дилар улар? Ким айтди сизга?

Э л ё р. Дадам айтдилар. Бугун обком бюросида Қуд-
рат акани ишдан бўшатишибди. Энди министр тасдиқла-
ши керак. Министр ҳеч қачон обкомга қарши чиқмайди.

З у м р а д. Ишдан бўшатишди... Нега биз билмай-
миз?.. Акам, ойим... Эрталаб... эрталаб дадамларнинг
ўзлари билан гаплашувдим телефонда. Ҳеч нарса деган-
лари йўқ.

Э л ё р. Ўзларига айтишмаган-да. Бюрога борган-
ларида билганлар.

З у м р а д. Ишдан бўшатишди... Тавба... Нега бўша-
тишди? Нима қилибдилар дадам?

Э л ё р. Буни ҳозирча обкомдагилардан бошқа
ҳеч ким билмайди. Ўз аризаларига биноан бўшати-
шибди.

З у м р а д. Ўз аризаларига мувофиқ? Нега шуни айт-
майсиз?

Э л ё р. Бунинг нима аҳамияти бор? Бу шунақа фор-
ма. Йўлига. Йўлига ўз аризасига мувофиқ бўшатилади,
дейилади. Аслида эса...

З у м р а д. Аслида нима?

Э л ё р. Шуни ҳам билмайсизми? Аслида ўзлари бў-
шатишган. Юқоридагилар. Лекин ҳайронман. Дадам
ҳам ҳайронлар. Қудрат ака обкомнинг биринчи секре-
тари билан яхши эдилар. Бирга ўсишган, бирга ўқиш-
ган, фронтда ҳам бирга бўлишган экан. Шу одам ҳам
ёрдам беролмабди. Ҳатто ўзи биринчи бўлиб қўл кўта-
рибди.

З у м р а д. Нима айб қўйишибди?

Э л ё р. Буни ҳеч ким билмайди.

З у м р а д. Дадангиз-чи?

Э л ё р. Дадам бюрода бўлмаганлар. Уртоқлари ай-
тибди. Гўшт комбинатининг директори. Айблари пар-
тия ишлари кўрилаётганда маълум бўлади.

З у м р а д. Партия ишлари? Бу нима деганингиз?

Э л ё р. Ишдан олинган раҳбарнинг доим партия иши

кўрилади. Лойиқми у партия аъзолигида қолишга ё биронта жазо билан қолдириладими?

Зумрад. Элёр!.. Нима деяпсиз ўзингиз? Ҳақорат қиялпсиз-ку дадамни? Дадам ҳақиқий коммунист. Унинг сиз айтган партия ишини ҳеч ким кўролмайдди. Биласизми, у қачон партияга кирган? Катта Фарғона канали қурилишида! Йўлдош Охунбобоевнинг ўзи рекомандация берган. У уруш қаҳрамони!.. У... У...

Элёр. Зумрад! Ўзингизни босинг. Мен Қудрат акамларни жуда ҳурмат қиламан. Дадам ҳам жуда ҳурмат қиладилар. Бу... бу ахир бир тахмин-да. Кейин... менинг эмас, дадамларнинг, одамларнинг тахмини.

Зумрад. Тахмин? Бунақа тахминларни паст одамлар қилади, айби бор, гуноҳи бор одамлар қилади.

Элёр. Ундай деманг, Зумрад..

Зумрад. Мен тўғриси айтмоқчиман. Фақат айбдор одамлар бировларни ўзига ўхшатади.

Элёр. Зумрад, бекорга бундай деяпсиз. Кейин... менинг дадам ишдан олинганлари йўқ.

Зумрад. Кечирасиз. Мен билмапман. Ишдан олинган менинг дадам.

Элёр. Зумрад...

Зумрад. Хўп, майли. Бирон айби бўлса керакки, ишдан бўшатишган. Лекин у менинг дадам. Мен учун у пок, соф виждонли, мард, тўғри сўз одам. Уни ҳеч кимга ҳақорат қилишга йўл қўймайман. Сизга ҳам.

Элёр. Мен у кишини ҳақорат қилганим йўқ. Яна қайтариб айтаман, мен одамларнинг гапини айтдим холос.

Зумрад. *(ўзини тутиб олади, хаёлидан яна Элёр айтган гаплар ўтади)*. Майли. Нима бўлганини дадам ўзи айтиб беради. Лекин... мен бир нарсага тушунмаяпман. Тўйимизни... дадамларнинг ишдан бўшашига нима алоқаси бор?

Элёр. Наҳотки тушунмасангиз, Зумрад?..

Зумрад. Нега энди тўй бир-икки ой олдин, жуда бўлмаганда кеча бўлгани яхши эди?

Элёр. Нега, нега?.. Бу оддий аксиома-ку! Дадангиз ишдан олиниб турса-да, биз тўй қилсак?! Иккала ҳовлида карнай-сурнай чалинса!.. Бунда қандайдир мантиқ йўқ. Дадангизнинг кайфи бузуқ бўлса, ўртоқларининг кайфи бузуқ бўлса... Одамлар нима дейди? Кимга тўй татийди?

Зумрад. Сиз... сиз неча марта ишдан олингансиз?

Элёр. Менми? Нималар деяпсиз, Зумрад? Мен бир кун ҳам ишламаганман. Уқияпман-ку! Наҳотки билмасангиз?

Зумрад. Биламан. Сиз ҳозир аспирантурадасиз. Икки йилдан сўнг фан кандидати бўласиз. Ушандан кейин ҳам ишламайсиз. Докторлик диссертациясини ёзасиз. Уч йилдан кейин доктор бўласиз. Бу сизнинг ва дадангизнинг беш йиллик, қаерлардадир тасдиқланган аниқ программангиз. Ундан кейин дарс берасиз бирон институтда. Шўринг қурғур студентлар бир кунлик иш тажрибаси бўлмаган, ҳеч қаерда ишдан олинмаган одамдан илм олади.

Элёр. Сиз мени ҳақорат қиляпсиз. Лекция ўқиш ҳам иш.

Зумрад. У, албатта иш. Оғир машаққатли иш. Лекин ўз фанини яхши кўрган одамга иш. Сиз яхши кўрмайсиз. Ҳозир билдим буни. Сизга илмий даража, унвон керак. Йўқ, мен сизни ҳақорат қилаётганим йўқ. Айтганча, докторликка қизиқаётганингиз ёлғонми? Қани, ёлғон денг-чи? Нега индамайсиз? Ёлғонми, ростми?

Элёр. Орзуга айб йўқ. Ҳақорат қилманг...

Зумрад. Сизда орзу нима қилсин? Сизда аниқ программа бор. Шу программдан сиз бир сантиметр ҳам четга чиқмайсиз. Танкдай бостириб борасиз. Йўлингизни кимдир тўсмоқчи бўлса, мабодо, албатта мажақлаб ўтиб кетасиз!.. Йўқ, сизни мен ҳақорат қилаётганим йўқ. Сиз мени... отамни ҳақорат қиляпсиз! Биз ҳозир йўлингизда ғов бўлиб қолдик. Ишдан олинган дадам ва мен. Одамлар нима дер эмиш?.. Тўй татимас эмиш?.. Қачондан бери ишдан бўшаш фожиа бўлиб қолди? Ишдан бўшаганлар, ишдан бўшатирилганлар камми? Одамлар қарийди, ўлади, хато қилади. Нима бўпти? Йўқ, ишдан бўшаш фожиа эмас. Фожиа биласизми нима, Элёр? Кўнгил қолиши фожиа. Одам деб, илонни эркалаш фожиа. Бир минутда ҳаётинг остин-устин бўлиши фожиа. Оми эканман, кўр эканман. *(Илғи аралаш кулади.)* Одамлар нима дер эмиш... Тўй татимас эмиш... Йўқ, Элёр, одамларнинг қаҳри қаттиқ ё аҳмоқ деманг. Одамлар ҳаммасини тушунади. Гап сизда. Сиз кўрқиб кетдингиз. Ким билади, балки отангиз кўрқиб кетгандир? Менга барибир. Тўйни суриб обрўйингизни сақлаб қолмоқчисизлар. «Бу қандай гап? Отаси ишдан олиниб турса-да, бугун, эртаси куни биз ўғлимизни қизига уйлантирсак...» Партиядан ўчириб юборилса, нима

бўлади? Топдимми? Тушундимми сизни? Тушундим. Лекин сиз ўйлагандек бўлмайди! Мен сизга тегмайман!

Э л ё р. Зумрад!.. Ахир мен... бундай деганим йўқ-ку?

З у м р а д. Дедингиз. Кўзларингиз айтиб турибди. Мен сизга тегмайман!

Э л ё р. Бундай деманг. Фақат бир оз сабр қилайлик дедим...

З у м р а д. Ҳозиргина бундай деганим йўқ, деб турувдингиз. *(Истеҳзоли кулади, кейин унинг юзига тикилиб туриб, шاپалоқ туширади.)* Эгоист, номард! *(Хонадан чиқиб кетаётди, тўхтади. Қаравот устида ётган галстукни олиб сумкасига солади.)* Дадам билан бир хил тақшингизни истамайман. Сиз у кишининг... ҳаром тукига ҳам арзимайсиз!.. *(Кетади.)*

П а р д а

ОЛТИНЧИ КЎРИНИШ

Учинчи кўринишдаги хона. Телефон жиринглайди. Қўллари унга беланган Зуҳра Содиқовна югуриб кириб, трубкани олади.

З у ҳ р а о п а. Эшитаман, Раҳима, сизмисиз? Ҳа, йўқ!.. Кечқуруннинг ҳозирини кўриб юрибман. Раҳмат. Вой нега? Командировка? Бугун-а? Эртага қолдира қолсинлар? Ўзларининг қўлларида-ку? Атайлаб Наби Ҳасанович учун қовоқ сомса қилаётувдим. Иложи йўқ? Ҳа, майли. Айтиб қўяман. Ҳа, албатта айтаман. Саломат бўлинг.

У трубкани қўяётганда, хонага бегона бир одам кириб келади. Зуҳра Содиқовна ҳайрон бўлиб унга тикилади, кейин шошиб унли қўлларини орқасига яширади.

Бегона киши. Салом. Кўча эшик очиқ экан, кириб келавардим. Ит бўлса керак, деб чўчувдим, йўқ экан.

Зуҳра опа. Биз ит ушламаймиз. Утиринг.

Бегона киши. Хожати йўқ. (У шошмасдан хонага кўз югуртириб чиқади, кейин ўртага келиб ўтиради.)
Мени танимадингиз-а?

Зуҳра опа. Кечирасиз, танимай турибман. Келинг, мен ҳозир чой дамлайман.

Бегона одам. Раҳмат. Керакмас. Қудрат Ботирович йўқмилар?

Зуҳра опа. У киши ишдалар. Кечқурун келадилар. Нима гапингиз бор эди?

Бегона киши. Шундай денг?.. Мен бугун Қудрат Ботирович эрта қайтса керак, деб ўйловдим.

Зуҳра опа. Қим билади, балки келиб қоларлар? Бугун у кишининг туғилган кунлари.

Бегона киши. Ҳамманинг ҳам туғилган куни бор. Уладиган куни ҳам бор. Афсуски, ҳамма туғилган кунини билади, лекин ўладиган кунини билмайди. Билса яхши бўларди. Нима дедингиз, Зуҳра Содиқовна?

Зуҳра опа (ҳамон ҳайрон). Гапингизга тушунмадим.

Бегона киши. Мен ҳаёт ва ўлим ҳақида гапиряпман. Одамлар қачон ўлишини билганда, қадамини ўйлаб босарди, демоқчиман. Тўғри эмасми?

Зуҳра опа. Тўғри, лекин...

Бегона киши. Лекин мен сизни танимаялман, нега келдингиз, демоқчисиз? Топдимми?

Зуҳра опа. Тўғри. Мен сизни энди кўриб турибман.

Бегона киши. Лекин мен ҳақимда эшитгансиз.

Зуҳра опа. Эшитгансиз?

Бегона киши. Ҳа, эшитгансиз. Эрингиз айтиб берган. Билишимча, эрингизнинг сиздан сири йўқ.

Зуҳра опа. Менимча ҳам шундай.

Бегона одам. Мен Зияхўжаевман. Эсингизга тушдимми? Республикага донғи кетган таъминотчи Зияхўжаев. Замона зайли билан эрингиз раҳбарлик қилган заводда ҳам ишладим. Шундай бўлиб қолди. Уч йил бурун ўртоқ Ботиров мени ўғирликда айблаб қаматди. Уч минг метр ноёб трубани четга жўнатган эдим, билиб қолди. Шерикларимдан биттаси сотиб қўйди, бўлмаса билмас эди. Нима-нима, аммо ҳужжатларни мен доим ўрнига қўйиб юраман. Ушанда ғафлатда қолдим.

Зуҳра опа. Бу гапларни менга нима даҳли бор?

Бегона одам. Даҳли шуки, Зуҳра Содиқовна, эрингиз мени қаматиб, ёш боланинг ишини қилди. Ошна-оғайнилар омон бўлсин, муддатидан илгари қутқариб олишди. Лекин эрингиз ўзига баттар душман орттирди.

Зуҳра опа. Душман?

Бегона одам. Ҳа.

Зуҳра опа. Душман сизми?

Бегона одам. Ақлли кишининг садақаси кетсанг арзийди. Мен.

Зуҳра опа. Ҳўш, душман бўлиб нима қилардингиз? Дуэлга чақирармидингиз?

Бегона одам. Дуэль ўтмиш сарқити, Зуҳра Содиқовна. Уч олишнинг замонавий йўллари бор. Масалан, яхши бир хат. Алам билан, дард билан ёзилган хат. Телефон. Интеллегент, кўнгли бўш одамга телефон ҳам кифоя. Хат ортиқча. Уртоқ Ботиров аслида кўнгли бўш одам. Салга бориб келади. Тасаввур қилинг, ҳар куни маълум бир вақтда уйингизда телефон жиринглайди. Оласиз. Босиқ, тиниқ овоз сизга ўлим тилайди. Узоқ эмас, атиги бир ой шундай қилиш кифоя. Натижада, уй саросимада, жанжал. Инфаркт муҳайё. Баъзиларга бир ой ҳам кўплик қилади, бир ҳафта етади. Лекин Зуҳра Содиқовна, сиз хавотир олманг. Мен қамоқхонада, ахлоқ тузатиш дорилфунунида эрингизга душман эдим. Ажойиб режалар тузиб қўйган эдим, ўчимни оладиган. Энди бетарафман. Эрингиз ўзига ўзи душманлик қилиб қўйибди. Бугун ўз аризасига мувофиқ ишдан бўшабди.

Зуҳра опа. Нима?

Бегона одам. Эрингиз ўзи ишдан бўшабди, дейман. Ўзи ариза бериб бўшабди. Қойилман, пухта одам экан. Мен ўйлагандан ҳам пухта экан. Бу хрусталл люстра, қулоғингиздаги бриллиант зирак, бу муҳташам қаср ўзидан ўзи келадими? Қайси маош етарди бунга? Лекин Зуҳра Содиқовна, эрингиз бундан ҳам кўпига етишиши мумкин эди, қулоқ солмади. Аксинча, арзимаган нарсага мени қаматди. Бир ҳисобда... бу ҳам пухталики... Мен бўлсам, Москвага ёзмоқчи бўлиб юрибман. Москва жим турмайди. Дарров ис билади. Аммо эрингиз отини вақтида қамчилаб қолибди. Қассада ҳам унча-мунча бордир? Балки сизнинг номингизда? А, Зуҳра Содиқовна?

Зуҳра опа. Кетинг бу ердан? Ҳозироқ кетинг!

Бегона одам. Кетаман. (Урнидан туради.) Ўзи

бўлса ўзини, бўлмаса сизни бир ҳаяжонга солай, кўнглимни бўшатай, дедим-да...

Зухра опа. Йўқол, муттаҳам!

Бегона одам. Омон бўлинг, Зухра Содиқовна. Сизга сабр-тоқат тилайман.

Кетади. Зухра Содиқовна бутун вужуди қақшаб, ўйланиб қолади. Шошиб телефон қила бошлайди.

Зухра опа. Бирлашмами? Раъно? Сизмисиз? Қудрат Ботирович ўзларидамилар? Келганлари йўқ? Қаёққа кетувдилар? Обкомга? Келсалар, менга телефон қилсинлар. Уйга, ҳа, кутаман.

Трубкини қўяди, шу пайт телефон жиринглайди, трубкини кўтаради.

Лаббай? Ҳа, Салима. Яхшимисиз? Ҳеч нарса эшитганим йўқ. Ишдан олишибди? Бўлмаган гап. Йўқ, ишонмайман. Салима, сизга ҳам маслаҳат бераман. Ишонманг. Баъзан одамлар оёғи билан эмас, оғзи билан юради. Ўзлари бўшамоқчи эдилар. Бундан хабарим бор. Ҳа, ҳа, ўзлари. Мен ҳам шунинг тарафдори эдим. Бу маслаҳатлашилган, келишилган гап. Йўқ, йўқ, бошқа ҳеч қандай сабаби йўқ. Кечқурун ўзлари айтиб берадилар. Нега келолмайсизлар? Қайфиятимиз яхши, хафагарчилик йўқ. Майли, ўзларинг биласизлар. Хўп, хайр.

Трубкини қўйиб, диванга ўтиради, хаёли паришон. Шу пайт хонага Ботиров кириб келади.

Ботиров. Зухра? Сенга нима бўлди?

Зухра опа (бошини кўтариб). Ҳеч нима. Ўзим шундай. Эрта келдингиз?

Ботиров (костюмини ечар экан). Обком бюросидан келяпман. Зухра биласанми, ҳамма илтимосларимни қондиришди. Шариф Раҳимович зўр одам. Тушунади мени.

Зухра опа. Ким директор бўлди?

Ботиров. Рустамов. Ўзимнинг шогирдим. Биласан. Ўзим таклиф қилдим. Бир оғиздан ўтди. Энди министр тасдиқласа бўлди. Тасдиқлашига аминман. Елкамдан тоғ ағдарилгандек бўлди.

Зухра опа. Демак, хурсандсиз?

Ботиров. Хурсанд бўлганда қандоққи?! Зухра, тўхта... Хомуш кўринасан? Нима бўлди? Тинчликми?

Зухра опа. Тинчлик. Менга нима қиларди? Мен ҳам хурсандман.

Ботиров. Ростданми? Қани менга қара-чи? Йўқ, хурсандга ўхшамайсан. Нима безовта қиляпти?

Зухра опа. Ҳеч нима.

Ботиров. Чарчадингми? Чарчагансан. Шунинг учун меҳмон чақиришни хуш кўрмайман. Ҳамма ташвиш сенинг бошингга тушади.

Зухра опа. Йўқ. Чарчаганим йўқ. Меҳмон кутишдан ҳеч чарчамайман.

Ботиров. Барибир чарчаган кўринасан. Нимадан-дир хомушсан. Топдим. Менинг қилган ишимдан хафасан. Топдимми?

Зухра опа. Йўқ.

Ботиров. Баъзилар менинг қилган ишимни кўр-қоқлик, деб тушунишлари мумкин Бундай эмас.

Зухра опа. Мен бундай тушунганим йўқ. Сизни биламан. Бугунги қилган ишингиз мардлик. Ҳар ким ҳам шундай қилолмайди.

Ботиров. Сен шундай ўйлайсанми?

Зухра опа. Ҳа. Бу ҳар кимнинг қўлидан келавермайди. Ишини эплолмаса ҳам, амалига тиш-тирноғи билан ёпишиб олганлар йўқ эмас. Буни ҳамма билади.

Ботиров. Гапинг рост. Билинар экан. Бюрода ҳам баъзи бюро аъзолари шундай дейишди. Лекин менга зўрға-зўрға жавоб беришди.

Зухра опа. Қудрат ака... айтинг... Шошилмадингизми?

Ботиров. Уйгами?

Зухра опа. Йўқ, қарорингиз билан.

Ботиров. Йўқ, жуда вақтида бўлди. Кечиктириш жиноят эди. Энди тинчман. Бошим ҳеч қачон эгилмайди энди.

Зухра опа. Менга ҳам кўпроқ вақтингиз қолади энди. Бир оз дам оламиз. Саёҳатга чиқамиз.

Ботиров. Албатта чиқамиз. Рустамов озгина киришиб олсин. Баъзи нарсаларни унга ўргатишим керак.

Зухра опа. Сизга биров ўргатганмиди?

Ботиров. Йўқ. Бизнинг давр бошқа эди. Биз ҳамма нарсани нолдан бошлаганмиз. Биров қоқилмади,

бирова қоқилди. Ҳозир давр мутлақо бошқа. Эндигилар қоқилмасдан ишлаши керак.

Зухра опа. Мен сизни яхши кўраман, Қудрат ака (*эрини юзидан ўнади*). Нима қилсангиз қилинг, тинч, соғ бўлсангиз бўлди. Фақат кечқурун ичманг. Хўпми? Озгина ичиб олсангиз, бирам гапчанг бўлиб кетасиз. Ҳеч кимга оғиз очирмайсиз. Кейин ёш эмассиз, юрагингизни ўйланг.

Ботиров. Юрагим бугундан эътиборан яхши. Кейин ҳар ҳолда ҳали ёшман. Баъзи бир Наби Ҳасановичларга ўхшаб сочимни бўямайман ёш кўринай деб!

Зухра опа. Айтгандай улар бугун келишмайди. Тўсатдан Фарғонага жўнайдиган бўлиб қолибдилар.

Ботиров. Баттар бўлсин. Ўзимиз ўтирамыз. Бугун менинг куним!.. Салимахонлар-чи?

Зухра опа. Билмадим. Улар балки келишар.

Ботиров. Келишмаса — келишмасин.

Зухра опа. Зарур ишлари чиқиб қолмаса, келишадди.

Ҳовлидан Зухра Содиқовнанинг укаси Обиджоннинг овози эшитилди:

«Ҳой, ким бор? Опа?!»

Бу ёққа кел, Обиджон. Биз бу ердамыз.

Обиджон (*қўлида тугун*). Ассалому алайкум. Почча, тўйингиз муборак бўлсин! (*Кўришадди, қучоқлайди.*) Опа, сизни ҳам табриклайман. (*Тугунни ечиб, тўн олади ва Ботировнинг елкасига ташлайди.*) Кўп ўрнида кўрасиз. Ишқилиб юзга киринг.

Ботиров. Овора бўлиб нима қилардинг?

Обиджон. Овораси бормикан? Сизга ҳар қанча қилсам арзийди. Соянгизда тинч юрибмиз дуоингизни қилиб.

Ботиров. Оббо. Шу эскича гапларингни қўй. Ёшсан, сенга ярашмайди. Дуога бало борми?

Обиджон. Қозонга яқин юрсанг, қораси юқади. Уртоқларим ким маҳаллада, почча! Қари-қартанглар. Тенгқурларим ҳаммаси ишда. Ун кун ишда бўлсам, ўн кун уйдаман. Кейин тенгқурларимнинг ҳаммаси ўқиб, катта бўлиб кетишган. Мен кимман? Битта мол боқар откормочний базада. Мен эскича гапирмай ким гапирсин?

Зухра опа. Мунча кеч келмасанг?

Обиджон. Э, сўраманг. Бир фалокатдан худо ас-
ради.

Ботиров. Нима бўлди?

Обиджон. Уйдан чиқсам, кўчада бир гала бола.
Жиянларингиз ҳам бор. Ҳасан-Ҳусанлар. Кўчани бош-
ларига кўтариб, бир-бирини қувиб юришибди. Бекинма-
чоқ ўйнаётган бўлса керак, деб аввал индамадим. Яқин-
роқ бориб қанг-манг бўлиб қолдим. Ҳаммасининг қўли-
да беш сўмлик, ўн сўмлик пул. Ҳасанни чақирдим. Йўқ,
Ҳусанни экан. Ҳусанни чақириб, «Қайси аҳмоқ шунча
пулни сенларга берди?»— десам сизгаям керакми, дей-
ди. Вой, эсипаст, «ми»сини олиб ташла дедим, керак
дедим. Югуриб кетди. Кетидан бордим. Тўппа-тўғри
ўзимизнинг уйга келиб, офилхонага кириб кетяпти. Ҳой,
қаёққа десам, пул шўтта, дейди. Бир пайт базага реви-
зорлар келганда ҳар эҳтимолга қарши, деб беш-тўрт
юзни офилхонанинг бўғотига беркитиб қўйган эдим.
Эсимдан чиқиб кетибди. Болалар шуни топиб олишган
экан. Зўрға йиғиштириб олдим. Узр. Бирпасда ясаб
ташлаймиз шашликни. Катта-катта бўлсинми ё битта
чайнаб ютадиган чумчуқнинг юрагидайми?

Зуҳра опа. Билганингни қил.

Обиджон. Есть, опа. *(Кета бошлайди.)*

Зуҳра опа. Бир кунмас бир кун ўзингни ҳам, биз-
ни ҳам бошимизни балога қўясан-да, Обид?..

Обиджон *(тўхтайдди)*. Нега энди?

Зуҳра опа. Пул ўлсин. Пул деб не кўйларга
ўзингни солмайсан?

Обиджон. Тўхтанг, тўхтанг! Топган пулларинг
ҳаром, демоқчимисиз? Мутлақо! Сизни-ку, айниқса,
поччамнинг тарбиялари билан, хиёнатнинг кўчаси кў-
ринса, тирақайлаб қочадиган одамман, опа! Топган
пулимнинг ҳар бир тийини меҳнат билан, тер билан,
қолаверса ишбилармонлик билан келган. *(Ботиров ак-
сиради.)* Ҳаққиси рост. Соғ бўлинг, почча. Мана, қа-
ранг. Ойда икки-уч марта Таласга ё Тўрғайга бориб
келаман мол олиб келгани. Уч юзта, тўрт юзта қўй
олиб келаман. Шуларнинг ёнига беш-олтита қўшиб ке-
ламан. У ўзимнинг пулимга. Йўл олис. Уйга келгунимча
ҳалиги жониворларни яхшилаб боқаман. Яна ўзимнинг
пулимга. Базага тушадиган қўйларга эса ем палагай-
самас. Нега? Тушунмайман. Бизники ейди. Вагондан
тушираётганда қарабсизки, тарсиллайди думбаси. Шўт-
дан бемалол ВДНХга юборса бўлади. Тенг баробар
фойда. Ана пул. Бунинг нимаси ҳаром? Опа? Почча?

Баъзан ачинганимдан базанинг молларини ҳам боқиб келаман, ўзимнинг ёнимдан. Бошлиқлар хурсанд. Мукофот ҳам бериб туришади, ўлдирмай олиб келганимга. Э, опа... Укангиз чаласавод бўлсаям ишни кўзини биледи. Аммо ҳеч кимга хиёнат қилмайди. Саволлар борми яна? *(Ботиров кулади.)* Бўлмасам ишга, Зуҳра Содиқовна! Гўштингиз қаерда?

З у ҳ р а о п а. Юр.

Иккалови чиқиб кетишади. Ҳовлиқиб Зумрад келади.

З у м р а д. Дада? Мен сизни ҳали ишдасиз, деб юрибман.

Б о т и р о в. Бугун эрта қайтдим. Ўзинг қаёқларда юрибсан?

З у м р а д. Шаҳарга бордим. Магазинларни айландим. Сизга совға олдим. *(Сумкасидан галстукли қутичани олади.)* Мана, яхшими?

Б о т и р о в. Жудаям яхши, қизим. Раҳмат.

З у м р а д *(уни қучоқлайди)*. Дада! Мен сизни жудаям... жудаям яхши кўраман. Сизга бахт, узоқ умр тилайман!...

У йиғлаб кборади, буни Ботиров ўзича тушунади.

Б о т и р о в. Вой, вой, қизи тушмагур. Нега йиғлайсан? Даданг ҳали ёш. Бақувват. Ҳали сенинг болаларингни катта қиламан, тўйингни кўраман. Паҳлавондек ўғил туғиб берасан... Эшитдингми? Италияда бир ёш аёл бирданига саккизта туғибди...

З у м р а д. Биз Ўзбекистондамиз, дада...

Б о т и р о в. Майли, мен сирасини айтдим-да. Соғ бўлсанг, кулиб турсанг менга шу етади. Қани, менга бир қара-чи? Баракалла. Йиғи Ботировлар хонадонига ярашмайди. *(Зумрад зўрға жилмаяди.)* Мана бу бошқа гап. Зуҳра! Буёққа қара, Зуҳра!..

Хонага Зуҳра Содиқовна киради.

Буни қара! Ярашдими? Сурияники экан.

З у ҳ р а о п а. Ёшариб кетибсиз бирдан! Қизимдан айланай! Элёрга ҳам олсанг бўларди.

Зумрад ойисига ўқрайиб қарайди.

Зумрад. Нима ишларингиз бор? Қарашиб юборай!
Зуҳра опа. Тоғанни олдиға чиқ. Пиёз тўғрайман,
деб кўзлари хум бўлди.

Зумрад чиқиб кетади.

Ботиров. Зумрад кетиб қолса, нима қиласан? Балки куёв бола, Элёрни бизникида туришга кўндирсак бўлармиди?

Зуҳра опа. Битта ўғилни-я! Қудалар рози бўлишмайди.

Ботиров. Кечаси юрагим орқамга тортиб кетди. Сени ўйладим. Ёш эмассан. Уйда бир одам бўлиши керак энди сенга қарашадиган. Нима дейсан? Ё бир ёшроқ аёлга уйланайми? Нима десанг шунга тайёрман.

Зуҳра опа. Унда Зумрадга қўшиб, мени ҳам тўйимни қиласиз. Бева эркаклар йўқ эмас, кетимдан юрган.

Ботиров. Нима?

Зуҳра опа. Ҳазил, ҳазил. Элёр яхши йигит кўрилади. Кўшақаришса бўлди.

Ботиров. Билмадим. Отасининг ўғли. Ёлғиз, эрка.

Зуҳра опа. Зумрадга нега мақтадингиз бўлмаса?

Ботиров. Яхши кўрганидан кейин нима дейман! Ёмон дейманми? Балки хато қилаётгандирман?

Раҳимов. Мумкинми?

Хонага Обком секретари хотини Улфат билан кириб келади.

Эр-хотин нимани маслаҳатини қиялпсизлар? Салом алайкум, Зуҳра Содиқовна!

Зуҳра опа. Вой, келинлар! Шариф Раҳимович! Улфатхон! Салом, яхшимисизлар?

Ботиров. Ниманинг маслаҳати бўларди? Болаларнинг-да... Салом, Улфатхон. Яхшимисиз? Эрингиз билан бугун икки марта учрашганмиз.

Улфат. Салом, Қудрат ака. Айтиб бердилар. Нима қилиб, бутун областни алғов-далғов қилиб юрибсиз? Ҳаммаёқда гап, икки ўртоқ ишлашолмапти, деб?

Ботиров. Зериккан одамларга шунақа гап топиб бериб туриш керак.

Раҳимов. Худди тушдек туюляпти бугунги ишинг. Балки... балки чиндан ҳам тушдир? Қайтарсан?

Ботиров. Гап битта.

Раҳимов. Зуҳра Содиқовна. Қиёматли эрингизни кўп ғалати одатлари бор. Шунча йил у билан дўстман, барибир тушунолмаيمان. Қандай турасиз?

Зуҳра опа. Ким билади дейсиз, Шариф Раҳимович. Балки мен ҳам тушунолмаганимдан тургандирман?

Раҳимов (*кулиб*). Эйнштейн Америкага борганда Чарли Чаплинникида меҳмон бўлибди. Кўчага чиқишганда тумонат одаммиш. Уларни кўриб, гулдурос қарсак бўлиб кетибди. Шунда Чаплин Эйнштейнга, мени тушунишганига, сизни тушунишмаганига чапак чалишяпти, деган экан. Шунга ўхшаб, Зуҳра Содиқовна, Қудрат Ботировни сиз билан биз тушунмаганимиздан яхши кўрамиз-да. Хўп, биз бирровга келдик.

Улфат. Ҳа, неварамнинг ҳали ҳам иситмаси тушгани йўқ. Онаси нима қилишини билмайди.

Раҳимов. Мен районга кетяпман.

Зуҳра опа. Йўқ, дастурхонга ўтирмасдан кетмай-сизлар. Укам жигар кабоб қиляпти.

Раҳимов. Йўқ. Бошқа сафар. Ичадиганингиз бўлса шу ёққа олиб келинг.

Зуҳра опа. Бу қанақаси бўлди?

Ботиров. Шариф?!

Раҳимов. Иложи йўқ.

Зуҳра опа. Мен ҳозир бўлмаса.

Шошиб чиқиб кетади. Раҳимов чўнтагидан қоғозга ўроғлик бир нарса олиб очади. Бу — қадимий бир ханжар.

Раҳимов. Уйга борганинга ҳеч кўзингни узмасдинг.

Зуҳра Содиқовна тарелкада тўртта рюмка, бир шиша коньяк кўтариб киради.

Зуҳра опа. Бу ғалати бўлди-ку, Улфатхон, Шариф Раҳимович?

Раҳимов. Ҳечқиси йўқ. Бегона эмасмиз. Зуҳра Содиқовна, сиз ҳам пайқагандирсиз, эрингиз қачон бизникида бўлмасин, шу ханжардан кўзини узмайди. Қирқ тўртинчи йили Пруссияда маршал Рокоссовский ҳада қилган эди менга.

Зуҳра опа (*рюмкаларни журнал столига қўяди*). Қани. (*Олиб кўради*). «Боевому разведчику Рахимову Ш. Р. на долгую память. Рокоссовский.» Яхши нарса экан. Яхши совға экан.

Раҳимов. Ана шу совғани мен бугун жанговар дўстимга, ажралмас дўстимга совға қилмоқчиман.

Ботиров. Бу қандай бўлди? Ахир бу... сенга эсдалик-ку, қўмондондан?..

Раҳимов. Қўмондон агар тирик бўлиб, сенинг кимлигини билса, ўзи ҳадя қиларди. Ол.

Ботиров. Раҳмат, дўстим!

Иккалови бир-бирини қучоқлайди.

Раҳимов. Қани, қуйинг, Зуҳра Содиқовна. (*Рюмкани қўлига олади.*) Боя мен ҳазиллашдим сени тушунмайман, деб, Қудрат. Сени тушунаман. Бугунги ишингни ҳам тушундим. Битта мен эмас, кўпчилик тушунди. Ҳаётимизда сенга ўхшаганлар бор экан, биз ҳеч кам бўлмаймиз. Омон бўл, дўстим. Сенга бахт, узоқ умр тилайман.

Ботиров. Раҳмат. (*Ҳамма ичади.*)

Раҳимов. Энди менга рухсат. Районда актив бор. Бормасам бўлмайди.

Зуҳра опа. Келиб туринглар. Улфатхон, Шариф Раҳимович.

Улфат. Қелмай-чи? Қудрат акамни бир кун кўрмасалар, ичкиб қоладилар.

Раҳимов. Албатта келамиз. Хайр.

Ҳамма чиқиб кетади. Телефон жиринглайди, югуриб Шуҳрат киради.

Шуҳрат. Эшитаман? Ҳа. Ботировлар уйи. Эшикдалар. Ҳозир келадилар. Қимсиз, кечирасиз? (*Трубкани кўяр экан, елкаларини қисади.*) Қизиқ. Кимлигини айтмади.

Хонага Ботиров киради.

Ботиров. Меҳмонлар келмаяпти-ку? Қим экан?

Шуҳрат. Билмадим. Қимсиз, десам қўйиб қўйди. Элёрнинг овозига ўхшаб кетди.

Ботиров. Элёр бўлса, ҳозир ўзи келиши керак дадалари билан.

Ш у ҳ р а т. Улар келишмайди.

Б о т и р о в. Нега? Ишлари чиқиб қолибдими уларнинг ҳам?

Ш у ҳ р а т. Дада, улар энди бутунлай келишмайди.

Б о т и р о в. Нега энди? Нега бундай деяпсан?

Ш у ҳ р а т. Дада!.. Нима қилиб қўйдингиз?

Б о т и р о в. Нима қилибман?

Ш у ҳ р а т. Ўзингизни билмаганга солманг. Ишдан бўшабсиз-ку?

Б о т и р о в. Ҳа. Бўшадим.

Ш у ҳ р а т. Нега?

Б о т и р о в. Сабаблари кўп. Бугун вақти эмас. Кейин айтиб бераман.

Ш у ҳ р а т. Айтмасангиз ҳам биламан! Сизни... ишдан олишган!

Б о т и р о в. Қаердан топдинг бу гапни?

Ш у ҳ р а т. Бутун шаҳар шундай деяпти. Шариф ака, обкомнинг секретари ўртоғингиз бўлгани учун аризангизга мувофиқ бўшатишган-да.

Б о т и р о в. Шундай дегин?

Ш у ҳ р а т. Ҳа. Қимнинг айби бўлмаса ўз ихтиёри билан ишдан бўшайдими? Тагин қанақа иш?! Бутун иттифоқда донғи кетган бирлашма директорлиги! Қим ишонарди ўзингиз бўшаганингизга?

Б о т и р о в. Сен ҳам ишонмайсанми?

Ш у ҳ р а т. Ишонмайман. Мени кечиринг-ку, дада, лекин ишдан олинди, деган гапни эшитиш жуда оғир бўлар экан.

Б о т и р о в. Шундай дегин? Мен буни ўйламабман. Гапинг тўғри. Оғир. Айниқса, эртага фан кандидати бўлай деб турган одамга.

Ш у ҳ р а т. Кандидатлик ҳам барбод бўладиганга ўхшайди. Домлам, профессор Саидовни кечқурунга чақирган эдим, боролмайман, деди. Дадангизнинг ҳозир ташвишлари бошларидан ошиб ётибди, деди.

Б о т и р о в. Домланг ҳамма нарсадан хабардор экан. Бунақа одамни чиндан ҳам домла деса бўлади.

Ш у ҳ р а т. Мазах қияпсизми?

Б о т и р о в. Қандай тушунсанг тушунавер, ўғлим... Демак, оғир бўлар экан дегин? Синглинг, Зумрад ҳам шундай деяптими?

Ш у ҳ р а т. Унинг нима деяётганини билмайман. Лекин унга ҳам оғир. Элёр билан ажрашди у бугун. Шунинг учун улар келишмайди бугун.

Ботиров. Наҳотки, бунинг ҳам сабаби мен, менинг ишдан олинганим бўлса?!

Шуҳрат. Ҳа. Зумрад айтмадим?

Ботиров. Ажрашган бўлса... яхши бўпти.

Шуҳрат. Яхши бўпти? Нима деяпсиз, дада? Энди уни ким олади? Ҳамма билади-ку юришганини!

Ботиров. Ташвишланма. Битта инсофли, виждонли одам топилиб қолар. Ажрашгани яхши бўпти. Демак, Зумрадга эмас, менинг амалимга уйланаётган экан у йигит. Синглинг сендан эсли экан. Ҳа... у эсли экан. Уни кўрдим. Мени табриклади, мана. (*Бўйнидаги галстукни кўрсатади.*) Совға берди. Аммо... бир оғиз ҳам ишимдан сўрагани йўқ. Ичи тўла дард, алам экан-ку, билдирмайди. Сен бўлсанг... сен бўлсанг сўроқ қилиб кетдинг! Эшит мени, Шуҳрат! Уғлим, мени ҳеч ким ишдан бўшатгани йўқ! Ўзим, ўз хоҳишим билан бўшадим! Сабабларини сенга айтмайман. Айтмоқчи эдим, энди айтмайман. Сенга айтиш бефойда. Чунки сенга ота эмас, отанинг давлати, амали керак экан. Оддий ишчи бўлсам нима қилардинг? Еб ташлармидинг?

Шуҳрат. Ахир сиз оддий ишчимассиз-ку? Ўзингиз бўшаган бўлсангиз, маслаҳатлашиш керак эди...

Ботиров. Сен биланми?

Шуҳрат. Мен билан ҳам зиён қилмасди. Тўй ўтсин эди. Мен ҳам кандидатскийимни ёқлаб олай эди. Кейин бўшасангиз бўшанг эди!..

Ботиров. Э, гап буёқда дегин...

Шуҳрат. Хафа бўлманг-ку, дада, бизни, фарзандларингизни ҳам ўйлашингиз керак эди-да бўшашдан олдин. Ойим билан ўзингиз бўлганингизда бошқа гап эди. Сизлар ҳамма мўлжалларингизга етгансизлар. Кейин ёшингиз ҳам бир жойга бориб қолган. Буёғи инерция, ўзи кетаверади. Биз-чи? Биз энди атак-чечак қилиб келяпмиз. Қўлтиғимиздан ушлаб турган таниш-билишлар бугун бизни «тап» этиб ташлаб юборишди.

Ботиров. Ҳа, сенга жуда оғир бўлибди. Қаттиқлат едингми?

Шуҳрат. Мени тушунмадингиз шекилли, дада?

Ботиров. Йўқ, тушундим. Тўғри тушундим. Нечга кирдинг? Адашмасам йигирма еттидасан. Шундайми?

Шуҳрат. Нима эди?

Ботиров. Мен йигирма беш ёшимда Берлинни олиб қайтган эдим. Менинг ҳам қўлтиғимдан ушлайдиган бор эди. Автомат!

Ш у х р а т. У давр бошқа эди, дада. Ҳозир таниш-билишсиз, бировнинг ёрдамисиз иш қилиб бўлмайди. Институтда битта ўринга ўн киши бўлганидан хабарингиз борми? Аспирантурага ҳам мен ўзимча кирганим йўқ. Сизни деб олишди. Институт директори билан гаплашиб берган эдингиз!..

Б о т и р о в. Гаплашганим рост. Лекин... таниш-билишга таяниб иш тутиш сенинг қонунингга айланиб қолади, деб ўйламаган эдим. Уз кучингга, билимингга таянасан деб ўйлаган эдим.

Ш у х р а т. Э, дада... Ҳаётдан орқада қолиб кетибсиз? Ё соддасиз, ё тўғри қилишган ишдан олиб!

Б о т и р о в. Нима дединг?! (Ботиров ўғлининг юзига тарсаки туширади.)

Ш у х р а т. Дада!

Б о т и р о в. Аблах! Сен бировларга таяниб яшасанг, ҳаммани шундай паст, ифлос, деб ўйлайсанми? Йўқол кўзимдан. Йўқол деяпман сенга!

Ш у х р а т. Дада!..

Ш у х р а т тисарилиб чиқиб кетади. Ҳовлиқиб З у х р а С о д и қ о в на киради.

З у х р а о п а. Нима бўлди? Тинчликми? Рангингизда ранг қолмабди?

Б о т и р о в. Тинчлик, Зуҳра... Тинчлик. (Диванга ўтиради.) Озгина эркакча гаплашиб олдик. Ўғлингни... ўғлингни урдим!.. (Қўлларига қарайди.) Шу қўлим билан урдим..

З у х р а о п а. Хафа қилдимми? Нима деди?

Б о т и р о в. Сен ўтир. Ўтир ёнимга.

Зуҳра Содиқовна эрининг ёнига ўтиради.

Менга қара, Зуҳра... Ишдан бўшаб тўғри қилганимга сен ишонасанми? Ростини айт?

З у х р а о п а. Албатта ишонаман. Наҳотки сизни алдасам? Кейин Шариф Раҳимович ҳам айтдиларку?

Б о т и р о в. Менинг ишдан бўшашим гап-сўз бўлади, тўғри тушунишмайди, деб ўйламаган эдим. Баъзилар биздан юз ўгирибди. Ўғлинг шундай деяпти. Унинг

ўзига ҳам зарар бўлибди. Қизинг, Зумрадга ҳам, Элёрдан ажрабди у.

З у ҳ р а о п а. Хабарим бор.

Ботиров. Бунчалик бўлади, деб ўйламаган эдим. Меҳмонларинг ҳам келмади... Узи ишдан бўшаган одамга шундай қарашса, ишдан олинган одамнинг аҳволига вой экан-да!.. Е, тўним, е!..

З у ҳ р а о п а. Нима?

Ботиров. Е, тўним, е!— дейман. Шундай латифа бор эди афанди ҳақида. Иш билан бўлиб сезмаган эканман, ҳали ҳам бор экан-ку. Улмаган экан.

З у ҳ р а о п а. Хафа бўлманг. Қайтанга келишмагани яхши бўлди, меҳмонларингизнинг. Уларнинг кимлигини билдик. Куёвни ҳам билдик. Садқаи куёв кетсин. Келинг. Шуларни бугун ўйламайлик. Бир ўтиришайлик ўзимиз. Яхши кўрган овқатларингизни қиялпман. Шампанский қўйиб қўйганман холодильникка.

Ботиров. Шампандан ичамиз бугун. Анча вақтдан бери кўнглим тусаб турувди. Қизинг, Зумрад учун ичамиз. Унинг бахти учун. Шарифжон учун ичамиз. Умуман, яхши одамлар, яхши кишилар учун ичамиз. Сен учун. Сенинг борлигинг учун, Зуҳра. Сени қандай яхши кўришимни билсанг эди!.. Сен гўё ўзимсан. Галларинг ҳам, ишларинг ҳам, қилиқларинг ҳам...

З у ҳ р а о п а. Сиз эса менсиз.

Ботиров. Эндиги умрим фақат сенга. Биз ҳали кўп яшаймиз. Ишлаймиз, саёҳатга чиқамиз. Сенга бутун дунёни кўрсатаман. Дунёга эса, одамларга эса ғурур билан сени кўрсатаман. Мана, қаранглар, мана шу меҳнаткаш, қалби пок, гўзал аёл менинг умр йўлдошим, менинг дўстим, дейман!..

З у ҳ р а о п а. Мен эса дунёга, одамларга сизни кўрсатаман. Менинг паҳлавоним, яккаю ягонам, ҳам отам, ҳам онам дейман. Сиз ҳам менга ишонасизми? Қудрат ака?

Ботиров. Ишонмай-чи? Ишонаман. Юрагим... юрагим ёниб, кетяпти!.. Сув... Бир қултум сув бер.

З у ҳ р а о п а. Ҳозир. Сиз қимирламанг.

Шошиб чиқиб кетади. Ботиров диван суюнчиғига бошини қўйиб, галстугини бўшатади. Пиёлада сув кўтариб, З у ҳ р а С о д и қ о в н а киради.

Мана! Сиз ҳеч ҳаяжонланмаслигингиз керак. Уғли-
нгиз биларди-ку, шуни, эсипаст.

Ботиров қимирламайди. Зухра Содиқовна пиёлани оғзига тутади
ва бирдан додлаб юборади.

Қудрат ака?!..

Парда

Сочи, 1981 йил.